

TUSSEN TWE WERELDEN

MIGRATIE EN PSYCHISCHE
GEZONDHEID

Het belang van inclusieve zorg

VERHALEN OVER PIJN EN
VEERKRACHT

Interview over migratiemuseum Fenix

OVER NOSTALGIE

De pijn van het weg van huis zijn

MIGRATIE

4 Naar een inclusieve GGZ

8 Interview Anne Kremers
over museum Fenix

12 Migratie: De prijs van
opnieuw beginnen

17 Simon Groen: Wat doet
migratie met een mens?

26 Ernst Hirsch Ballin lezing
Stichting 1940-1945

32 Levensverhaal van Mady
Schoenmaker-Ament

44 Staatloos en op de vlucht

EN VERDER

14 COLUMN

Christianne van der Meer:
De zwaluw in het vlakke land

19 INTERVIEW

Lotte van Hasselt: Wie was de 'ware vluchteling' in de Nederlandse republiek?

22 COLUMN

Leila Prnjavorac: Uit de schaduw, in het licht

29 ONDERZOEK

Bart Nauta: Wiens trauma zien we wel en wiens niet?

30 COLUMN

Isa Last: Over de Molukse workshop Sioh Mama

35 TRAUMA

Arjen van Lil: De nostalgie-epidemie

39 COLUMN

Trudy Mooren: Migratie al dan niet tijdelijk

40 GESCHIEDENIS

Stichting Black Liberators in the Netherlands

43 5 VRAGEN AAN

Anna Milius: GGZ nog ver verwijderd van structurele inclusiviteit

48 BEELDVERHAAL

De 11 stemmen van Srebrenica

50 INTERVIEW

Elise Griede: Nederlandse GGZ voor migranten erg ontoegankelijk

54 COLUMN

Sherwan Qasem: Alles achterlaten, een nieuw begin

55 GEDICHT

Robin Block: Wisselkind

56 UITGELICHT

59 NtVP

Redactioneel

In mijn spreekkamer hangt een grote wereldkaart waarop ik met stickertjes aangeef waar mijn patiënten vandaan komen.

Op 29 verschillende landen zit nu een klein, geel, rond plakkerkje. Stuk voor stuk staan de stickertjes voor heel veel mensen die hun land ontvlucht zijn voor oorlog, vervolging en geweld. Allemaal mensen die afscheid hebben moeten nemen van hun familie, hun vrienden en hun stad of dorp met zijn eigen tradities en gewoontes. Sommigen zijn met het vliegtuig naar Nederland genomen, maar de meeste van deze patiënten vertelden mij andere verhalen. Over hun vlucht door de woestijn, waarbij zij slachtoffer en getuige waren van verkrachtingen en familieleden levenloos moesten achterlaten omdat zij omgekomen waren door geweld of uitdroging. Anderen werden het land uit gesmokkeld in vrachtwagens of te voet, achternagezeten door honden en schietende politieagenten. En een groot deel van mijn patiënten heeft vele bange uren op zee, in rubberen bootjes doorgebracht, op weg naar relatieve veiligheid.

De verhalen die zich afspeelden tijdens hun vlucht zijn vaak net zo dramatisch als de verhalen die zich in het land van herkomst hebben afgespeeld. Toch zetten zij door, stuk voor stuk. Op zoek naar veiligheid, voor zichzelf, hun partners en hun kinderen. Met bewondering luister ik elke keer weer naar deze verhalen, die naast wanhoop en pijn, ook vol zitten met hoop, geloof en een enorme veerkracht. Die kracht lijkt er in mijn spreekkamer niet altijd meer te zijn. De verschrikkelijke ervaringen en het ongastvrije welkom in Nederland maken dat mensen lamgeslagen zijn en met hun hoofd in het verleden blijven zitten. Integreren in de Nederlandse maatschappij lukt nog niet, doordat de beelden zo aanwezig blijven en de regelgeving het opbouwen van een toekomst hier bemoeilijkt.

Kortom, immigratie van vluchtelingen brengt een hoop uitdagingen met zich mee. In het publieke debat lijkt het alsof asielzoekers lastpakken zijn, die onze samenleving ontwrichten en de oorzaak zijn van veel maatschappelijke problemen. Maar als ik de verhalen uit die 29 landen hoor, kan ik vaak niet anders dan met bewondering luisteren naar de veerkracht en de verborgen hoop van deze mensen, die ondanks alle ervaringen en herbelevingen door blijven vechten om iets van het leven te maken. Migratie is een onderwerp waar veel over te schrijven valt. Meerdere auteurs en onderzoekers hebben dat voor deze editie van Impact Magazine voor u gedaan.

Nienke Smit – Hoofdredacteur Impact Magazine

impact

over de psychosociale gevolgen van ingrijpende gebeurtenissen

Impact informeert, agendaert en discuteert over de psychosociale gevolgen van ingrijpende gebeurtenissen op zowel mensen, organisaties als samenleving. Het magazine is gericht op mensen die zich beroepsmatig bezighouden met de psychosociale gevolgen van rampen, crisis, oorlog en geweld, zoals hulpverleners, onderzoekers en beleidsmakers. Daarnaast focust Impact zich op een brede groep professionals en anderen met interesse in terugkerende actuele thema's als psychotrauma, psychosociale hulp na rampen en crisis als ook oorlog, vervolging en geweld.

Impact is een uitgave van ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolging en Geweld en wordt mede mogelijk gemaakt door het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) en de Nederlandstalige Vereniging voor Psychotrauma (NtVP).

Abonnement

Impact komt vier keer per jaar uit, een jaarabonnement kost € 27,50. Abonneren kan door een mail te sturen naar impactredactie@arq.org

Redactie

Nienke Smit (hoofdredacteur),
Lucia Hoenselaars (adjunct-hoofdredacteur),
Bart Nauta en Arjen van Lil
Ineke van de Meene

Redactie coördinatie

Nienoord 5, 1112 XE Diemen

Redactieadres

Tel. 088-3305190, e-mail: impactredactie@arq.org

Contact

9de jaargang, 2025 - nr. 3

Uitgave

1.150 exemplaren

Oplage

Vorm en productie

Bruksvoort Design

ISSN

2543-2591

Er zijn wereldwijd veel conflicten, bevolkingsgroepen leven in armoede of raken op drift door angstaanjagende en soms levensbedreigende ervaringen. De meeste vluchtelingen zijn ooit blootgesteld aan ernstige traumatische ervaringen, zoals oorlog, geweld en vervolging. Zij worden getroffen door het verlies van hun land, taal, maatschappelijke positie en hun dierbaren. Zij worstelen in het land van vestiging met discriminatie en maatschappelijk onrecht. De opeenstapeling van al deze ervaringen leidt ertoe dat het risico op het ontwikkelen van psychische klachten onder deze groep substantieel hoger is dan onder de algemene bevolking.

Door Simone de la Rie en Jeroen Knipscheer

Naar een inclusieve GGZ

Migratie en Psychotrauma – het belang van een cultuursensitieve benadering bij PTSS

De geestelijke gezondheidszorg biedt onvoldoende aandacht aan mensen met een migratieachtergrond, in het bijzonder aan mensen die noodgedwongen hun land hebben moeten verlaten. Zij ervaren vaak een grote drempel om hulp te zoeken. Wanneer zij wel hulp zoeken, sluit deze vaak niet goed aan doordat professionals niet goed weten hoe zij de problemen van mensen met verschillende culturele achtergronden moeten behandelen. In dit artikel bepleiten we een cultuursensitieve benadering van traumagerelateerde problematiek. In oktober verschijnt het handboek *Migratie en Psychotrauma*, waarin wij ingaan op hoe we traumagerelateerde problematiek bij mensen met een (gedwongen) migratieachtergrond kunnen begrijpen en behandelen. Hoewel we vluchtelingen als uitgangspunt nemen, is de werkwijze ook toepasbaar bij andere groepen in gemarginaliseerde situaties.

Migratie en psychische gezondheid

Migratie brengt grote veranderingen met zich mee waarbij mensen een nieuw evenwicht moeten vinden. Zij rouwen om hetgeen verloren is en proberen tegelijkertijd een nieuw bestaan op te bouwen. De *'condition migrante'* beschrijft het gevoel tussen twee werelden te leven. Het verlies van wortels heeft invloed op hoe iemand naar zichzelf kijkt en naar anderen. De verbinding met het land van herkomst, familie en vrienden aldaar is verloren, en er zijn nog weinig of geen nieuwe verbindingen aangegaan. Dit kan leiden tot een gevoel van ontheemding.

Hoewel de meeste vluchtelingen gezond en veerkrachtig zijn, komen trauma en stress-gerelateerde klachten zoals een posttraumatische stressstoornis (PTSS) en ook

Het verlies van wortels heeft invloed op hoe iemand naar zichzelf kijkt en naar anderen

andere psychische klachten vaker voor in deze groep. Factoren voor, tijdens en na de migratie kunnen van invloed zijn op hoe iemand een nieuw evenwicht kan vinden. De levensgeschiedenis en de context waarbinnen iemand is opgegroeid heeft invloed op de mate waarin men om kan gaan met tegenslagen. Iemand die opgegroeid is in een warm gezin met betrouwbare ouders en een goede positie in de maatschappij, kan beter opgewassen zijn tegen (nieuwe) negatieve ervaringen, dan iemand die als kind is mishandeld, lid was van een minderheidsgroep die stelselmatig werd gediscrimineerd en in armoede leefde. Traumatische ervaringen en een angstige vlucht, maar ook de ontvangst in het vestigingsland spelen een rol bij het zoeken naar nieuw evenwicht. Indien het niet lukt om een nieuw evenwicht te vinden, kunnen psychische klachten ontstaan. Bovendien kan de manier waarop deze problemen worden ervaren beïnvloed worden door de culturele opvattingen. Iemand kan de oorzaak van de klachten anders interpreteren dan de therapeut en bijvoorbeeld bovennatuurlijke verklaringen hebben voor klachten zoals nachtmerries. Een inclusieve cultuursensitieve houding van de hulpverlener is dan nodig om de klachten en de opvatting over deze klachten te kunnen begrijpen. Het is belangrijk om iemands levensverhaal te leren kennen, om de problemen te kunnen plaatsen en passende zorg te kunnen bieden.

Abbeelding: Shutterstock

Toegang tot zorg – het belang van een inclusieve GGZ

Het is een wrange constatering: mensen met een migratieachtergrond zoals vluchtelingen, hebben dus meer kans op het krijgen van psychische klachten, maar minder goede toegang tot zorg. De GGZ loopt hier tegen verschillende uitdagingen aan. Behandelaren kunnen onzekerheid ervaren hoe ze moeten omgaan met de klachten en problemen van mensen met een migratieachtergrond. Ze voelen zich daar niet vertrouwd mee en twijfelen over de juiste aanpak. Vluchtelingen krijgen daarom minder snel een behandeling die in de richtlijnen staat beschreven, waarvan de werking bewezen is en vaak wordt toegepast bij westerse zorgvragers. Enerzijds wordt daarmee een bewezen effectieve behandeling onthouden, anderzijds is het de vraag hoe effectief die behandeling zou zijn. De gangbare concepten en werkwijzen binnen de GGZ zijn immers vooral geschikt voor seculiere, geschoolde, westerse gebruikers. Er is weinig onderzoek gedaan bij mensen met een migratieachtergrond en er is dus weinig bekend over effectiviteit van interventies. (Zorgstandaard Diversiteit, 2018).

Indien het niet lukt om een nieuw evenwicht te vinden, kunnen psychisch klachten ontstaan

Behandelingen in de GGZ die zich vooral richten op symptomen vanuit een monoculturele visie schieten te kort. Het is belangrijk om stil te staan bij iemands belevingswereld en rekening te houden met diens minderheidspositie in de samenleving, ervaren discriminatie of armoede. Toegang tot zorg kan worden verbeterd door een andere organisatie van zorg en eerder preventieve interventies aan te bieden die veerkracht versterken. Ook kan dit verbeterd worden door niet te verwachten dat mensen naar een GGZ instelling toe komen om zich aan te melden, maar door als hulpverlener juist naar de mensen toe gaan om zo de drempel om hulp zoeken te verlagen. Ook het vergroten van culturele competenties, zoals kennis, attitude en specifieke vaardigheden, alsook het contextualiseren van behandelprotocollen, kan leiden tot meer vertrouwen bij therapeuten en een effectievere behandeling (Knipscheer & de la Rie, 2025).

Naar cultuursensitieve diagnostiek en behandeling van PTSS

De DSM classificatie PTSS is vanuit een westers denk-kader ontwikkeld en dient buiten die context dan ook uiterst voorzichtig te worden toegepast. De hantering van het PTSS-concept heeft voordelen, zoals een 'for-

mele' erkenning van de problematiek en toegang tot de (reguliere) gezondheidszorg, een gemeenschappelijke therapeutische taal en concrete aanknopingspunten voor behandeling. Sensitief zijn voor de leef- en denkwereld van de cliënt is daarbij cruciaal. Dit is zo binnen iedere therapie, maar zeker binnen een behandeling waar mogelijk culturele verschillen en verschillen in maatschappelijke positie en privileges, de interactie kunnen beïnvloeden.

Een adequate methode om hierover in gesprek te gaan, is de inzet van het *Cultural Formulation Interview* (CFI; Lewis- Fernández e.a., 2017). Het CFI vraagt niet gericht en expliciet naar culturele achtergrond van de patiënt, maar poogt deze aan de hand van open, uitnodigende vragen in beeld te krijgen. Zo kan onderzocht worden welke verklaringsmodellen rond ziekte en behandeling een cliënt hanteert, hoe de traumatische ervaringen worden geïnterpreteerd, maar geeft ook zicht op bijvoorbeeld de invloed van de sociaaleconomische status, de verbondenheid met familie, de invloed van religie of de impact van ervaringen met uitsluiting en discriminatie. Ook kan worden gesproken welke zaken een adequate opbouw van de therapeutische relatie zouden kunnen belemmeren.

Het CFI kan bijdragen aan het inzicht en begrip krijgen in de leefwereld van de cliënt en het vestigen van een goede werkbare relatie met de therapeut met een 'common ground' (gemeenschappelijk doel) voor de behandeling. Het is belangrijk om stil te staan bij wat in een cultuursensitieve behandeling wordt nagestreefd. Individueel herstel moet hierbij niet los worden gezien van herstel van de sociale leefwereld. Verbinding kunnen maken met anderen kan er namelijk aan bijdragen een nieuw betekenisvol bestaan op te bouwen. Er zijn veelbelovende aanwijzingen dat cultuursensitieve interventies de behandel-effectiviteit voor cliënten uit etnische minderheidsgroepen verhogen. Zo is het goed mogelijk om aan te sluiten bij de kerngedachten en overtuigingen van verschillende doelgroepen, en zo een fundament te vinden waarbinnen therapie succesvol kan verlopen. Als de therapeut beschikt over voldoende culturele competenties, is het goed mogelijk om cultuursensitieve attitude te integreren in de behandeling.

Het belangrijkste voor het behandelen van mensen met een migratie achtergrond is echter de houding van de therapeut. Het gaat er uiteindelijk om dat je een oprechte nieuwsgierigheid hebt, niet denkt het allemaal wel te weten, maar dat je echt geïnteresseerd bent in de leefwereld en visie van je cliënt. In het begin van

een behandeling kun je dan een tijd nodig hebben om samen te onderzoeken wat het belangrijkste probleem is en hoe je dat gaat behandelen. Zo leer je de cliënt beter kennen, en andersom. Cliënt en behandelaar gaan dan samen op zoek naar de vertaling van klachten, en naar de betekenisgeving en de rol van de context om zo te komen tot een gezamenlijk behandeldoel.

Sensitief zijn voor de leef- en denkwereld van de cliënt is cruciaal

Een voorbeeld van een cultuursensitieve *evidence based* behandeling voor PTSS is *Narrative Exposure Therapy* (NET). De therapeut en cliënt leggen een levenslijn aan het begin van de NET en markeren positieve gebeurtenissen (bloemen) en traumatische ervaringen (stenen) die iemand heeft meegemaakt in het leven. Vervolgens worden de ervaringen chronologisch besproken met de cliënt, waarbij de therapeut en cliënt de stenen middels exposure doorwerken. De therapeut maakt een verslag na de zitting en leest dit aan het begin van de volgende zitting voor. Dit verslag van de levensgeschiedenis wordt aan het eind van de therapie aan de cliënt overhandigd (de la Rie, 2022).

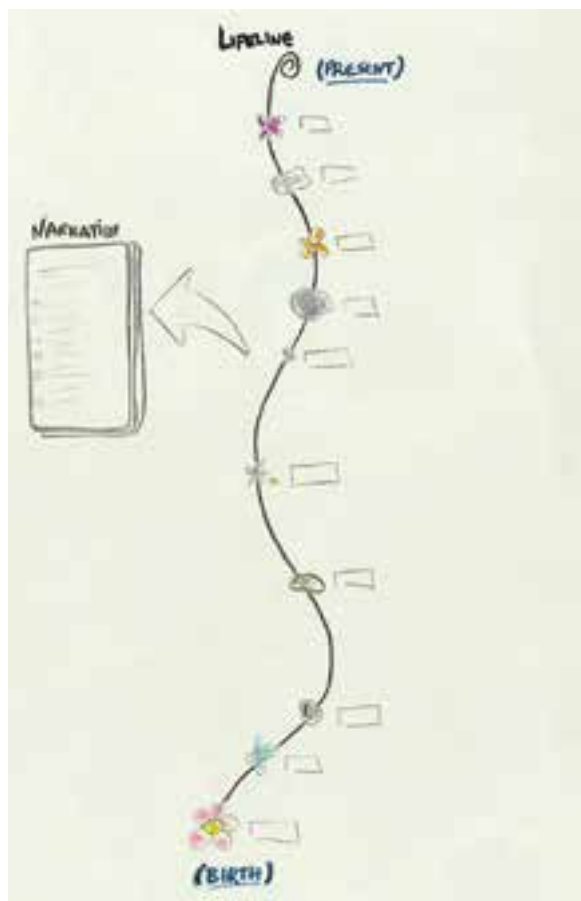

Foto: Samuel Carleal (via Wikimedia Commons)

Levenslijn met bloemen en stenen

Tot besluit

Mensen met een migratie- of biculturele achtergrond hebben veelal te maken (gehad) met meervoudig verlies (op persoonlijk, materieel, sociaal en cultureel vlak), met collectieve traumatisering, en met stressoren uit het verleden én in het heden – de actuele socio-economische malaise en stress in het vestigingsland spelen mogelijk een nog belangrijkere rol dan de schokkende gebeurtenis op zich. Gevoelens van anders zijn, er niet bij mogen horen, en geen verbinding kunnen maken met je omgeving, versterken gevoelens van ontheemding. Een cultuursensitieve en inclusieve zorg is hard nodig om deze mensen de zorg te bieden die nodig is, opdat zij weer een menswaardig bestaan kunnen leiden. (Milius et al, 2025) In een guur maatschappelijk klimaat waarin asielprocedures traag worden afgehandeld, gezinshereniging wordt bemoeilijkt of zelfs tegengewerkt, en er een tendens is om hulp aan mensen zonder verblijfsvergunning strafbaar te willen stellen, worden grote groepen mensen steeds meer gemarginaliseerd. De impact van deze 'postmigratiestress' of gewoonweg inhumaan onrecht op de geestelijke gezondheid van getroffen mensen, leidt tot een toename van psychische klachten bij groepen mensen. Als we niet willen gaan dweilen met de kraan open, is het noodzakelijk om menselijke waardigheid leidend te laten zijn in (beleids)keuzes.

Simone de la Rie is Klinisch Psycholoog/Psychotherapeut, P opleider, universitair hoofddocent, senior onderzoeker bij ARQ Centrum'45 en Open Universiteit.

Jeroen Knipscheer is Psychotherapeut, universitair docent, (plaatsvervangend) hoofdopleider BIG opleiding Psychotherapie bij ARQ Centrum'45, Universiteit Utrecht en RINO Amsterdam.

REFERENTIES

- De la Rie, S.M. (2022). Narratieve Exposure Therapie. *Tijdschrift voor Gedragstherapie* (3), 186-204.
- Lewis-Fernández, R., et al. (2017). Feasibility, acceptability and clinical utility of the Cultural Formulation Interview: Mixed methods results from the DSM-5 international field trial. *The British Journal of Psychiatry*, 210(4), 290-297.
- Milius, A., Knipscheer, J.W., Groen, S., Kouratovsky, V. & Rie, de la S. (2025). Een inclusieve GGz als nieuwe norm. *De Psycholoog*, 60(1), 38-47.
- Zorgstandaard Diversiteit (2018), te downloaden via www.ggzstandaarden.nl/zorgstandaarden/diversiteit

VERBINDEN DOOR VERHALEN

In Fenix, het museum dat afgelopen voorjaar geopend werd in Rotterdam, kunnen bezoekers door de bril van kunstenaars en fotografen naar migratie kijken, in de volle breedte van het woord. 'Migratie gaat over pijn en wanhoop, maar ook over durf en veerkracht', aldus directeur Anne Kremers.

Door Else de Jonge

Neem het verhaal van Dinusha Silva. Geboren in Sri Lanka, waar van 1983 tot 2009 een burgeroorlog woedde tussen Tamils en Singalezen. Dinusha, een Singalese vrouw, trouwde met een Tamil, maar met dat huwelijk bracht ze haar familie in levensgevaar. In 2008 vluchtte ze naar Nederland waar ze werd opgevangen in een asielzoekerscentrum in Gilzerijen. Omdat er niet voldoende bedden waren, sliepen haar twee dochtertjes in de grote reistas die Dinusha bij zich had. Het beeld van haar kinderen in die enorme tas had haar doen beseffen: ik ben heel ver van huis.

Labyrinth

De reistas van Dinusha Silva is te vinden in het 'Kofferdoolhof', een tentoonstellingsruimte in Fenix, het nieuwe kunstmuseum over migratie in Rotterdam. Afgelopen mei werd het geopend door

Directeur Anne Kremers

Koningin Máxima en inmiddels hebben al meer dan 125 duizend mensen het bezocht. Het doolhof is een verzameling van meer dan tweeduizend koffers, rugzakken, reiskisten en tassen. Ze zijn aan Fenix gedoneerd door hun oorspronkelijke eigenaren of nazaten daarvan, en zodanig bij elkaar gebonden en gestapeld dat de bezoeker er als in een labyrint doorheen kan dwalen.

‘Migratie is onderdeel van het mens zijn’

‘We hebben ze verzameld via oproepen in lokale kranten’, vertelt Anne Kremers, sinds juni 2020 directeur van Fenix. Eerder was ze directeur van Villa Mondriaan in Winterswijk en werkte ze bij de Chow Tai Fook Art Foundation in Hong Kong. In februari 2020 werd zij projectleider bij Droom en Daad, een stichting die sinds 2016 bijdraagt aan kunst en cultuur in Rotterdam en waarvan Fenix het eerste grote project is.

‘Het team van Fenix reisde door Nederland, de VS en Canada om kofferdonateurs die zich meldden te ontmoeten, hun koffers te verzamelen en verhalen vast te leggen. Mensen deelden hun meest intieme familie-

verhalen met ons.’ Tientallen van deze ‘kofferverhalen’, waaronder dat van Danusha Silva, zijn in het museum via een audiotour te beluisteren. Gemene deler van alle verhalen is migratie: de vertellers hebben een plek op de wereld verlaten om zich elders te vestigen. Bijvoorbeeld omdat ze verwachtten daar beter in hun levensonderhoud te kunnen voorzien, uit zin voor avontuur, om bij geliefden te zijn, of omdat ze op de vlucht waren voor honger, oorlog en geweld.

OVER HET GEBOUW

Fenix bevindt zich op een locatie met geschiedenis. Het museum is gevestigd in een havenloods die in 1923 gebouwd werd in opdracht van de Holland-Amerika lijn. Vanaf de kade waarop het museum uitzicht biedt vertrokken vele duizenden mensen per schip naar Amerika en kwamen al even veel mensen aan om in Nederland of elders in Europa met een nieuw leven te beginnen. Het gebouw kent een bewogen geschiedenis: het raakte in de Tweede Wereldoorlog zwaar beschadigd bij bombardementen en ging deels in as op bij een brand in 1948. Maar het werd herbouwd. Door de jaren heen had het diverse functies. Voor de museumfunctie werd de historische havenloods in ere hersteld. De Chinese architect Ma Yansong voegde aan het klassiek-industriële gebouw een futuristisch element toe: een dubbel gedraaide trap van staal en hout, die vanaf de begane grond naar een uitkijkpunt over de stad leidt.

Museum Fenix

‘Migratie is onderdeel van het mens zijn’, zegt Kremers. ‘Het is een tijdloos en universeel thema. Vraag maar eens om je heen en je zult zien dat vrijwel elke familie wel een migratieverhaal heeft. Een stad als Rotterdam is er in belangrijke mate door gevormd. De bevolking hier bestaat uit mensen van bijna 180 verschillende nationaliteiten. Fenix is een kunstmuseum over migratie, in de volle breedte van dat woord. Je kunt hier door de bril van beeldend kunstenaars en fotografen naar het thema kijken.’

‘Verbinden door verhalen beschouw ik als onze belangrijkste maatschappelijke functie’

Balans

Naast het kofferdoolhof is in Fenix, ook op de begane grond, een documentaire fototentoonstelling te bezoeken, *The Family of Migrants*, geïnspireerd op de iconische tentoonstelling *The Family of Men* uit 1955. De foto's, onder meer van Dorothea Lange, Eva Besnyö en James Nachtweij, tonen mensen die afscheid nemen, onderweg zijn, aankomen, grenzen oversteken en hun weg proberen te vinden in een wereld die hen vooralsnog vreemd is. Op de eerste verdieping is onder de titel *Alle Richtingen* een tentoonstelling ingericht met meer dan honderdvijftig werken van kunstenaars uit de hele wereld die hun visie op of ervaringen met migratie tot uitdrukking gebracht hebben in bijvoorbeeld een sculptuur, een installatie, een schilderij of een video.

Kremers stelde de collectie in een tijdsbestek van vijf jaar met een team van curatoren samen. Wat waren de criteria bij het kiezen van kunstwerken? ‘Uiteraard moet het om werk gaan dat inhoudelijk past in het museum en dat visueel aantrekkelijk is. Maar balans in de collectie was ook een belangrijke maatstaf. We denken tegenwoordig bij migratie vaak uitsluitend aan asielmigratie, het gepolariseerde debat erover, de tragedies die zich in die context afspelen. Wij tonen hier een breed perspectief op migratie, gaan heftige en donkere aspecten ervan niet uit de weg, maar laten ook de lichte en mooie kanten ervan zien. Migratie gaat over pijn en wanhoop, maar ook over durf en veerkracht.’

Vliegtuigtrap

De kunstwerken uit *Alle Richtingen* zijn opgesteld aan de hand van zes thema's: migratie, identiteit, geluk, vlucht, thuis en grens. Onder die laatste noemer valt bijvoorbeeld een groot ijzeren hek, gemaakt door de Indiase

kunstenares Shilpa Gupta. Elk half uur slaat het tegen de muur ernaast, met een dreun die je als bezoeker onmogelijk kan ontgaan. Het pleisterwerk dat de klappen opvangt vertoont inmiddels scheuren en butsen. Grenzen representeren een genadeloos ‘nee’ voor wie geen toestemming krijgt ze te overtreden, maar kunnen ook worden afgebroken, lijkt Gupta te willen zeggen. In een video van de Albanese Adrian Paci bestijgen tientallen migranten een vliegtuigtrap en wachten daar op een vliegtuig dat maar niet komt. Het ene gezicht oogt zorgelijk, het andere berustend, een derde wanhopig. Paci, die zelf in 1997 naar Italië vluchtte vanwege het geweld in zijn land, verbeeldt er het leven in stilstand mee, het eindeloze wachten in onzekerheid waaraan veel asielmigranten zijn overgeleverd.

Ook de persoonlijke objecten van acht Rotterdammers met een migratieverhaal maken deel uit van *Alle Richtingen*. Een daarvan is het Erasmuspaspoort van Amro, een in Rotterdam woonachtige man zonder verblijfspapieren. Het paspoort, een initiatief van de Stichting Rotterdams Ongedocumenteerden Steunpunt, maakt melding van het basisrecht op zorg; die mag ook aan mensen zonder verblijfsstatus niet geweigerd worden. Het persoonlijke voorwerp is opgesteld naast een door Hans Holbein de Jonge geschilderd portret van Erasmus, de vijftiende-eeuwse denker uit Rotterdam die respect voor anderen en tolerantie predikte. ‘Heel de wereld is mijn vaderland’, zei Erasmus, maar voor Amro lijkt dat niet te gelden. ‘Ook met objecten als dit paspoort maken we een groot thema als migratie tastbaar en persoonlijk’, zegt Kremers.

Chinees nieuwjaar

Fenix wil ‘verbinden door verhalen’. ‘Ik beschouw dat als onze belangrijkste maatschappelijke functie’, licht Kremers toe. Aan die verbinding moet niet alleen de kunst en fotografie, maar ook Plein bijdragen: een open ruimte van 2000 m² naast het entreegebied van het museum. ‘We stellen deze ruimte beschikbaar voor allerlei activiteiten. Dat kan een boeklancering zijn, maar ook een salsa-dansavond, een maaltijd, een rolschaatsevenement of

Foto: Collection Fenix

Uit de film "Centro di Permanenza Temporanea" van Adrian Paci (2007)

'Kunst gaat over emotie en nodigt uit je in anderen te verplaatsen'

een tafeltenniswedstrijd. Ontmoeting staat centraal. Er wonen veel mensen met Chinese roots op Katendrecht, dus we vieren ook het Chinese nieuwjaar op Plein. Een groep Chinese ouderen uit de buurt wandelt geregeld. Sinds het museum open is eindigen ze die wandelingen op Plein en dan drinken ze hier wat. Het is vrij ongebruikelijk dat een museale organisatie dit soort dingen doet naast het tentoonstellen van kunst, dus we vonden het ook best spannend, maar Plein blijkt vanaf dag één in een behoefte te voorzien.' Met een familieroute, opdrachten voor kinderen van verschillende leeftijden en een aanbod voor mensen die Nederlands als tweede taal aan het leren zijn, voorziet het museum in haar educatieve rol.

Spraakmakend

Fenix oogstte veel lof in de pers, maar kreeg ook kritiek uit verschillende hoeken. Het zou de verhalen van landverhuizers, asielmigranten en arbeidsmigranten

onterecht op één lijn plaatsen, onvoldoende politiek zijn, kansen onbenut laten om via kunst medemenselijkheid met vluchtelingen te stimuleren of juist de problematische kanten van massamigratie onvoldoende belichten. Hoe pareert Anne Kremers die kritiek? 'Het klinkt misschien gek, maar ik ben blij dat het museum spraakmakend is. Ik zou het erg vinden als mensen hun schouders ophalen over wat we hier laten zien. Kennelijk raakt het onderwerp een snaar. Wij nemen geen stelling in een politiek debat en schrijven mensen al evenmin voor hoe ze over migratie horen te denken. Kunst gaat over emotie en nodigt uit je in anderen te verplaatsen. Het vergroot als je ervoor open staat je empathie, dat is de grote kracht ervan. Het is een heel mooi medium om je blik te verbreden en je anders te laten kijken. Ik hoop dat onze collectie dat met mensen doet, dat ze hier een beetje anders naar buiten gaan dan ze zijn binnengekomen.'

Else de Jonge is journalist.

Foto: UNHCR/Valentyn Kuzmyn

De dagelijkse worstelingen van vluchtelingengezinnen

De prijs van opnieuw beginnen

Gezinnen die moeten vluchten voor oorlog worden geconfronteerd met de moeilijke realiteit van alles achterlaten en elders opnieuw beginnen. De gevolgen voor hun welzijn kunnen groot zijn. Juist daarom moeten we hun gelaagde en complexe ervaringen zien te begrijpen, betogen onderzoekers en ontwikkelingspsychologen Hend Eltanamly en Saira Wahid.

Door Hend Eltanamly en Saira Wahid

Oekraïense vluchtelingen die net zijn aangekomen in Polen.

Je wordt op een ochtend wakker met verschrikkelijk nieuws: Rusland is je land binnengevallen. Je neemt een slok van je ochtendkoffie en vraagt je af: stuur ik mijn kinderen vandaag nog wel naar school? Je besluit hen te beschermen, dus lieg je. Je zegt dat de wekker niet is afgegaan en houdt ze thuis, in de hoop dat ze thuis veiliger zijn.

Maar de aanvallen stoppen niet. Het zijn niet langer alleen krantenkoppen; het oorlogsgeweld is nog maar enkele kilometers verderop, het gedreun is te horen. Al snel hoeft je niet meer te liegen. De school stuurt een bericht: gesloten tot nader order. Je volgt obsessief het nieuws, wachtend tot er iets verandert. Maar dat gebeurt niet. Je beseft dat je kinderen niet langer veilig zijn. Dus

neem je de moeilijkste beslissing die er is: je vertrekt. Je laat je huis, je werk, en je netwerk achter je en je vlucht.

Je komt aan in Nederland, en ervaart daar een mix van warmte en achterdocht. Sommige vreemden openen hun deuren voor je, anderen houden afstand of benaderen je gereserveerd. Je krijgt te horen dat je hier slechts tijdelijk bent, totdat de situatie tot rust is gekomen en je terug kunt.

Maar van die terugkeer lijkt het maar niet te komen. Drieënhalve jaar later ben je er nog steeds, ergens tussen de herinneringen aan het verleden en de hoop voor de toekomst.

Wat gebeurt er met ouders wanneer zij gedwongen zijn hun land te verlaten en elders opnieuw te beginnen? In een welvarend land als Nederland lijkt hun leven in eerste instantie misschien verbeterd. Ze zijn immers veilig. Maar onder de oppervlakte liggen bronnen van stress die het dagelijks leven en het welzijn van gezinnen belasten.

Velen beschrijven een gevoel van hopeloosheid over de toekomst, vooral wanneer zij zelf veilig zijn

Niet weten of je je familie ooit terug zult zien

Het afscheid nemen van je naasten is een belangrijke bron van stress voor vluchtelingengezinnen, al speelt dit zich op verschillende manieren af, afhankelijk van waar zij zich bevinden. Bij Syrische gezinnen, vertrokken vaders vaak als eerste om vanuit landen als Libanon of Turkije een veilige route te vinden, in de hoop zich later met hun familie te herenigen. Bij Oekraïense gezinnen daarentegen waren het juist moeders en kinderen die vluchtten, terwijl vaders verplicht achterbleven om te vechten.

Ons onderzoek laat zien dat gezinsscheidingen, onzekerheid over de toekomst en voortdurende zorgen om geliefden die in het oorlogsgebied achterblijven, mentaal uitputtend zijn. Het niet-weten – waar je man is, of je zus veilig is, of je je ouders ooit nog zult zien – heeft grote invloed op de mentale gezondheid en het welzijn van vluchtelingen. Deze langdurige onzekerheid leidt vaak tot emotionele uitputting, burn-out of depressie.

Veel ouders vertellen dat ze zo overspoeld worden door zorgen dat ze er niet volledig voor hun kinderen kunnen

zijn. En de impact stopt daar niet. Ook kinderen worden getroffen, vooral wanneer zij gescheiden zijn van hun ouders. Uit ons onderzoek blijkt dat kinderen die hun vader moeten missen door oorlog vaak meer emotionele problemen en een lager zelfbeeld ervaren dan andere door oorlog getroffen kinderen die bij beide ouders opgroeien. De afwezigheid van een ouder, zeker in onzekere omstandigheden, kan het gevoel van stabiliteit, verbondenheid en eigenwaarde van kinderen diep ondermijnen.

Voor volwassenen die zonder hun familie hun leven elders moeten opbouwen, is de emotionele last bijzonder zwaar. Velen beschrijven een gevoel van hopeloosheid over de toekomst, vooral wanneer zij zelf veilig zijn terwijl hun dierbaren in gevaar blijven. Het schuldgevoel dat gepaard gaat met overleven terwijl anderen risico lopen, kan allesoverheersend zijn. Mensen vragen zich dan af waarom zij mogen leven terwijl hun familie op elk moment kan sterven.

Denk bijvoorbeeld aan Palestijnse families die jaren geleden uit Gaza zijn gevlucht en nu in real time de verwoesting van hun gemeenschap zien. Dit kan zelfs de meest alledaagse momenten beïnvloeden. Een moeder vertelde dat ze in therapie ging om een avond met vrienden te kunnen doorbrengen. Een prettige avond hebben voelde voor haar als verraad.

Dagelijkse stress

We gaan er vaak van uit dat oorlogstrauma de grootste barrière is voor het welzijn van vluchtelingengezinnen, maar onderzoek (ook dat van ons) laat keer op keer zien dat dagelijkse stressfactoren na hervestiging een nog grotere impact kunnen hebben. Trauma komt inderdaad buitensporig veel voor onder vluchtelingen, maar wat we ook zien, is dat alledaagse stressvolle ervaringen, zoals discriminatie, traumasymptomen opnieuw kunnen oproepen, zoals hyperwaakzaamheid of prikkelbaarheid. Met andere woorden: het is niet alleen zo dat trauma beïnvloedt hoe mensen dagelijkse stress ervaren; dagelijkse stress kan ook het trauma opnieuw aanwakkeren.

Dagelijkse stressfactoren hebben invloed op de mentale gezondheid van ouders en wordt daarmee via de opvoeding gedeeltelijk doorgegeven aan de kinderen. Daarnaast ondervinden kinderen ook zelf directe, dagelijkse stress. Kinderen zijn niet alleen passieve ontvangers van de stress van hun ouders; ook zij beleven onzekerheid, angst en verlies die vervolgens hun emotionele welzijn, gedrag en ontwikkeling belasten.

Voor adolescenten is het ontdekken wie je bent sowieso al een complexe opgave. De dagelijkse stressfactoren van hervestiging maken dat nog moeilijker. Adolescenten verkennen verschillende rollen, van vriend, leerling of lid van een sociale en culturele groep, en proberen die samen te voegen tot een samenhangend zelfbeeld. Ons onderzoek onder Oekraïense jongeren in Nederland laat zien dat veelvoorkomende ervaringen van discriminatie, familieconflicten en financiële stress het zelfbeeld van jongeren ernstig kunnen verstoren.

Wanneer ouders onder druk staan en de leefomstandigheden instabiel zijn, is het lastig voor kinderen en adolescenten om een stabiel gevoel van identiteit op

Het wordt nog moeilijker wanneer mensen in hun omgeving hun identiteit afwijzen vanwege hun accent, kleding of manier van denken

te bouwen. Het wordt nog moeilijker wanneer mensen in hun omgeving hun identiteit afwijzen vanwege hun accent, kleding of manier van denken. Deze subtiele of openlijke signalen die jonge vluchtelingen het gevoel geven er niet bij horen, kunnen dagelijkse interacties tot een beproeving maken, waardoor hun gevoel van eigenwaarde en identiteit wordt ondermijnd.

Ook thuis kan spanning ontstaan door het beeld dat hun ouders hebben van wie zij 'moeten' zijn. Jongeren

Foto: Olya Kuzovkina (Unsplash)

leren de taal sneller en passen zich sneller aan Nederlandse waarden en gewoonten aan dan hun ouders. Hun aanpassing kan door ouders niet worden gezien als groei, maar als bedreiging – alsof het omarmen van een andere cultuur betekent dat je je eigen cultuur opgeeft. Nieuwe gewoonten of meningen van hun kinderen kunnen voor ouders voelen als een vertrek van de waarden die zij juist willen behouden. Deze zogenaemde acculturatiekloof kan leiden tot misverstanden en emotionele afstand tussen ouders en kinderen, en maakt het moeilijk voor kinderen om vast te houden aan het zelfbeeld dat ze ooit hadden.

Stel je eens voor dat je thuis leert om goed te luisteren en anderen op de eerste plaats te zetten – waarden die in veel Syrische vluchteling gezinnen belangrijk zijn – maar dat je op school leert dat het belangrijk is om je uit te spreken, initiatief te tonen en zelfverzekerd je mening te geven. Dit zijn niet per se tegengestelde waarden, maar ze kunnen wel botsen. Voor adolescenten kan deze verschuiving verwarrend zijn. Ze vragen zich af: wie moet ik zijn om erbij te horen? Is er ruimte om meerdere waarden te omarmen? Dit tussengebied kan onzeker en eenzaam voelen, wanneer jongeren niet weten welke delen van zichzelf welkom zijn, waardoor het gevoel van erbij te horen moeilijk te vinden is.

Wanneer we mensen reduceren tot 'vluchteling', negeren we vaak wie ze volledig zijn

'Ik ben geen vluchteling'

Voor ouders heeft werken onder hun eerdere opleidings- of ervaringsniveau een diepe psychologische impact. Dit is dus niet alleen een economisch vraagstuk. Wanneer mensen een kloof ervaren tussen wie ze zijn en wie ze denken te moeten zijn, lijdt hun zelfvertrouwen daaronder. Deze 'zelf-discrepantie', zoals de theorie dat noemt, is in verband gebracht met hogere niveaus van depressie en emotionele stress. In ons onderzoek hebben we veel ouders ontmoet die spreken over hun vroegere zelf: wat ze ooit deden, wie ze ooit waren. 'Ik ben geen vluchteling,' herhaalde een moeder steeds opnieuw.

Labels doen ertoe. Wanneer we mensen reduceren tot 'vluchteling', negeren we vaak wie ze volledig zijn. Getalenteerde professionals worden gezien door de lens van behoefte, slachtofferschap en hulpeloosheid. Zelfs met goede bedoelingen lopen we het risico mensen te labelen als 'de Ander' en ze daarmee in een hokje te

plaatsen dat hun identiteit plat slaat. Het is makkelijker om te vertrouwen op bestaande frames dan om met nuance naar anderen te kijken en over hen te spreken. Maar zo riskeren we dat we ontheemde mensen stereotyperen en niet zien voor wie zij werkelijk zijn.

In een recent gesprek dat we voerden met medische professionals die als vluchteling naar Nederland kwamen, vertelden velen hoe moeilijk het is om de arbeidsmarkt te betreden en zinvol bij te dragen, ondanks hun jarenlange werkervaring. Naast het verlies aan talent of 'brain waste' voor Nederland, gaat dit ook gepaard met een gevoel van machteloosheid bij vluchtelingenouders, zeker wanneer zij richting hun kinderen zelfvertrouwen en daadkracht willen uitstralen.

Ook veel vluchtelingenkinderen kunnen hun opleiding niet op hetzelfde niveau voortzetten als in hun thuisland. De meesten beginnen op een lager niveau in internationale schakelklassen in Nederland, waar de nadruk ligt op het leren van Nederlands, terwijl andere vakken minder aandacht krijgen. In ons onderzoek vertellen leraren vaak over slimme, hoog presterende leerlingen die weinig betrokken lijken in de klas, niet omdat ze niet capabel zijn, maar vanwege taal- en cultuurbarrières. Tegelijkertijd een nieuwe taal leren, wennen aan een nieuw schoolstelsel en academisch blijven, is enorm uitdagend.

Voor ouders is dit vaak moeilijk te begrijpen. Een kind dat ooit de hoogste cijfers haalde, worstelt nu om een voldoende te halen. Die omslag is verwarrend en pijnlijk en benadrukt het verlies. Het zien verdwijnen van de toekomstkansen van hun kind, tegelijk met die van henzelf, legt een zware emotionele druk op ouders.

Het verlaten van huis en haard kan fysieke veiligheid opleveren, maar er wordt een emotionele tol betaald – als gevolg van afscheid, voortdurende zorgen en verloren identiteiten. Dit zijn niet alleen persoonlijke worstelingen; ze beïnvloeden hoe ouders hun kinderen opvoeden en hoe kinderen opgroeien. Als we vluchteling gezinnen willen steunen, moeten we oog hebben voor deze gelaagde ervaringen – niet alleen voor de oorlog die hen deed vluchten, maar ook voor de complexe realiteit van opnieuw beginnen.

Hend Eltanamly (PhD) is universitair docent ontwikkelingspsychologie aan de Universiteit Utrecht en onderzoekt samen met haar collega en promovendus **Saira Wahid** (MSc) de effecten van oorlog en vlucht op ouders en hun kinderen.

Boven ons vliegt een groep zwaluwen. Hun witte buiken steken sterk af tegen de donkergrijze lucht. Misschien zoeken ze een rustplek na hun kilometerslange reis uit Afrika. Ik probeer ze te tellen. Hoeveel zwaluwpaartjes zouden er nu boven ons vliegen? Zwaluwpaartjes laten elkaar nooit los, en blijven hun leven lang bij elkaar.

Net zoals de zwaluwen heeft hij een lange reis vanuit de bergen naar dit vlakke land gemaakt. Een paar maanden geleden begon zijn klinische behandeling bij Centrum'45. De wind waait hard. Hij wrijft over zijn blote onderarmen. Zijn littekens en brandwonden verraden dat hij ernstig werd mishandeld in het land dat hij is ontvlucht. Omgeven door bloed en puin hield hij de handen van zijn ouders en zusjes stevig vast, vluchtend naar veiligheid. Om hen heen klonken gebeden van honderden andere gezinnen in verschillende talen, maar met dezelfde wens. Tijdens de vlucht werden hun verstrengelde handen bruut losgerukt. De belofte door zijn ouders om hem net als een zwaluwpaartje nooit los te laten, werd door geweld verbroken. Hij zag zijn familie niet meer terug.

De zwaluw in het vlakke land

Samen met zijn andere behandelaar en mentor houden we een afscheidsritueel om het einde van zijn behandeling te markeren. Eerder was hij schuchter en wantrouwend. Het zien van zijn littekens deed hem overgeven, slingerde hem terug op de koude vloer van toen, waarop hij gruwelijk werd gemarteld. Nu kijkt hij ons recht in de ogen aan, in zijn handen omklemt hij de afbeeldingen van de mannen die hem mishandelden. Hij houdt de afbeeldingen boven het vuur. Zwijgend kijken we hoe de vlammen de beelden vernietigen. Hoe hij nu de daders in brand zet. Terwijl het vuur na smeult, klinkt een lied dat hem herinnert aan zijn moeder. Klanken van een ver land stijgen op. Even kijken we elkaar aan. Wonderlijk dat je zonder dezelfde taal te spreken elkaar toch kunt verstaan. Ik sluit mijn ogen en stel me voor dat de melodie zijn moeder bereikt. Als ik opkijk staan zijn ogen op weemoed. De meeste die hem liefhadden, ademen niet meer.

Het vuur dooft langzaam. De as blijft over. Ik denk aan de feniks, de vogel die wordt wedergeboren uit zijn eigen as. Hij is geen zwaluw, maar een feniks. Hij strekt zijn arm uit voor een knuffel. Even omhels ik zijn lijf dat eerder door anderen werd toegetakeld. Met ditzelfde lijf vraagt hij nu om een aanraking van ons, hij voelt zich veilig.

Tijdens onze laatste sessie geef ik hem een kaart waar een feniks op prijkt. Hij huilt. Niet vanwege de afbeelding of de tekst, maar 'omdat ik nog nooit zo'n kaart van iemand heb ontvangen sinds mijn komst in Nederland'.

Er zijn zoveel mooie zwaluwen die in dit vlakke land neerdalen.

Laten we ze koesteren. Nu meer dan ooit.

Christianne van der Meer is GZ-psycholoog bij het GIT-PD team (persoonlijkheidsstoornissen) van Altrecht, voorheen werkte zij als GZ-Psycholoog bij ARQ Centrum'45.

MIGRATIE, WAT DOET DAT MET EEN MENS?

Vanuit antropologisch oogpunt beschouwd verlaat iemand die migreert de omgeving waarin diegene is opgegroeid en zich heeft gevormd tot een persoon die kan functioneren ten opzichte van normen en waarden in die omgeving. Daar heeft iemand leren lopen, leren praten en heeft iemand geleerd wat goed is en wat niet. Het zijn vele duizenden grote en kleine dingen die iemand zich eigen heeft gemaakt en die iemand maken tot wie diegene is.

Door Simon Groen

De plekken waar iemand is geweest, de straat waarin iemand heeft gewoond, de wijk, de school, het eerste feestje, het eerste baantje. De mensen die iemand ontmoet en met wie iemand opgroeit, de ouders, broers en zussen, de verdere familie, de vrienden, kennissen, het eerste vriendje of vriendinnetje, de leraren, de werkgevers. De steun waar iemand op kan rekenen, als er iets verdrietigs gebeurt, als er gevaar dreigt of als er iets tegenzit. De kennis over hoe de samenleving werkt, de overheid, de kerk/moskee/synagoge, bij wie je moet zijn om iets voor elkaar te krijgen. Stap voor stap incorporeren we van kinds af aan heel veel normen en waarden die we ons eigen maken, die we vanzelfsprekend gaan vinden en die voor ons het normaal vormen. En dan ga je weg, om wat voor reden dan ook. Omdat het niet anders kan, omdat je niet meer veilig bent, omdat de situatie uitzichtloos is, omdat de bommen je om de oren vliegen of omdat de jongens in het dorp een voor een verdwijnen en de meisjes een voor een worden verkracht. Weg uit je vertrouwde omgeving, weg van de mensen met wie je te maken had, de structuren waar je aan gehecht was. Op weg naar een betere toekomst, in een andere omgeving, nieuwe mensen, nieuwe taal, nieuwe structuren.

Foto: Klaes-Jan Sixma

Migratie is een *rite de passage*, een overgangsrитуeel. Dat is een term die is gemunt door Arnold van Gennep, een Duits-Nederlands-Franse etnograaf (1873-1957). Volgens Van Gennep kent een overgangsrитуeel drie fasen: een preliminele of separatiefase, een liminele fase en een postliminele fase (limen is Latijn voor drempel). In de preliminele fase maakt iemand zich los van de oude omgeving, van de rol in de maatschappij, de oude status wordt vernietigd. In de liminele fase ontdoet iemand zich van de oude omgeving, rolpatronen en status. Iemand komt in een overgangsfase, een liminele status tussen vroegere en toekomstige identiteiten. Dit is de meest onduidelijke fase, waarin het oude nog niet weg is en het nieuwe nog niet bereikt. Volgens antropoloog Victor Turner is dat ook de meest risicovolle fase, omdat rollen niet gedefinieerd zijn en iemand bij de oude noch bij de nieuwe fase hoort. In de postliminele fase treedt iemand toe tot de nieuwe situatie, over de drempel naar een nieuwe omgeving, met nieuwe rolpatronen en status. Alle overgangsfasen zijn omgeven met symboliek en worden ook wel omschreven als sterven en opnieuw geboren worden. Andere voorbeelden van overgangsrитуelen zijn een huwelijk, ontgroeningen, diploma-uitreikingen of promoties.

Iemand die migreert laat dus heel wat achter, niet alleen in materiële zin, maar ook in immateriële zin. Dat laatste wordt door Maurice Eisenbruch omschreven als *cultural bereavement*, ofwel cultureel verlies. Dat verlies houdt in een verlies aan sociale structuren, culturele waarden en zelf-identiteit. Een migrant moet zich als het ware opnieuw uitvinden of tenminste evalueren welk deel van zichzelf dat goed functioneerde in de oude situatie goed kan functioneren in de nieuwe situatie, waar aanpassingen nodig zijn en wat daarvoor nodig is. Voorwaar geen sinecure, lijkt mij. Het grijpt in op diverse gebieden in de culturele identiteit.

In mijn promotieonderzoek onderzocht ik de wederzijdse invloed van potentieel traumatische gebeurtenissen en posttraumatische stressklachten op de culturele identiteit van Afghaanse en Irakese vluchtelingen, zowel bij een groep die in zorg was bij de GGZ als een groep die niet in zorg was bij de GGZ. Ten eerste bleek dat veranderingen die deelnemers ervoeren in te delen waren in het persoonlijke domein, een etnisch of groepsdomein en een sociaal domein. Op basis van deze onderzoeksbevinding lijkt het erop dat migratie diep in de culturele identiteit doordringt. Ten tweede bleek de groep die niet in zorg was flexibeler om te kunnen gaan met de veranderingen in deze domeinen en beter in staat om aanpassingen in die domeinen te kunnen doorvoeren.

Bewerkte foto: Hans van Bruksvoort

Al of niet veroorzaakt door psychische klachten, bij de onderzochte groepen bleek er een verschil te zijn in de mate van introspectie en relativiseringsvermogen in alle domeinen.

Tegenover alles wat gewonnen kan worden door migratie, zoals veiligheid en vrijheid, staat dus ook verlies. Misschien dat het evenwicht tussen winst en verlies wordt bedoeld met het door transcultureel psychiater Ronald May genoemde *condition migrante*. Hoe lang die conditie in de liminele fase duurt en voor wie die zwaarder weegt dan voor anderen, dat is voor iedere migrant een persoonlijk verhaal. Mijn respect hebben ze.

Simon Groen is cultureel antropoloog & senior onderzoeker bij De Evenaar (GGZ Drenthe) en redactieraadslid van *Impact Magazine*.

REFERENTIES

Eisenbruch, M. (1991). *From posttraumatic stress disorder to cultural bereavement: Diagnosis of South-East Asian refugees*.

Groen, S.P.N. (2019). *Trauma and cultural identity: Construction of meaning among Afghan and Iraqi refugees under treatment in Dutch mental health care*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam (dissertatie).

Turner, V.W. (1967). *Between and between: the liminal period in rites de passage*. In: Turner, V. *Forest of symbols: aspects of the Ndembu ritual*, pp. 35-59. Ithaca: Cornell University Press.

Van Gennep, A. (1909). *Les rites de passages*.

Wie was 'ware vluchteling' in de Nederlandse Republiek?

Door Roos Nolten en Pim Storm

Lotte van Hasselt

Woorden zijn zelden zo neutraal als ze doen voorkomen. Zo is een 'asielzoeker' de juridische benaming voor een persoon die asiel aanvraagt in Nederland. Eenieder heeft het recht om hier asiel aan te vragen: Nederland heeft zich namelijk na de Tweede Wereldoorlog gecommitteerd aan een aantal verdragen, zoals het Verdrag van Genève (1951). Toch heeft de term asielzoeker in de media en politiek eerder de connotatie van illegale gelukszoeker dan van een persoon die gebruikmaakt van een fundamenteel mensenrecht.

Dat betekenisgeving aan woorden een continu proces is in het migratiediscours, blijkt ook uit het proefschrift van Lotte van Hasselt. Van Hasselt deed onderzoek naar het concept 'vluchteling' in de Nederlandse Republiek, vanaf 1570 tot de jaren 1730. Haar conclusie luidt dat het concept werd gevormd door het onderscheid tussen 'gewenst' en 'ongewenst', en tussen degenen die werden beschouwd als hulp verdienend en diegenen die dat niet verdienden. Wie was vluchteling in de vroegmoderne Republiek? En wie bepaalden dat? We vroegen het aan Lotte van Hasselt.

Het Hollandse beleid omtrent de ware vluchteling

De vraag wie in de Republiek bepaalde wat een 'ware vluchteling' was, kent geen eenduidig antwoord. Er was immers geen nationaal beleid en derhalve ook niet één nationale houding. Veel werd op lokaal niveau geregeld. Zo onderzocht Van Hasselt naast het reilen

'... een 'ware vluchteling' was gereformeerd, gevlucht wegens het geloof en de vlucht was gedwongen.'

en zeilen van de Staten van Holland ook de magistraten van gemeente en kerkelijke besturen. Opvang werd vaak kerkelijk geregeld en was onderverdeeld per confessie. Hoewel de kerkelijke gemeentes veel op eigen initiatief ondernamen, werkten zij ook samen met het lokale bestuur. Exemplarisch is de reactie op de Dertigjarige Oorlog (1618-1648) waarbij de Palts, een van de protestantse staten van het Heilige Roomse Rijk, werd ingenomen door katholieke keizerlijke troepen. Toen de kerk een collecte wilde organiseren voor de verbannen gereformeerde geestelijkheid, moest zij dat eerst geaccordeerd krijgen bij de Staten van Holland. De collecte kon plaatsvinden, maar was alleen bedoeld voor de ballingen die zich ophielden in de overgebleven protestantse bolwerken in en rondom de Palts; ze was heel expliciet geen steun voor ballingen die naar de Republiek kwamen. Veel ballingen uit de Palts waren namelijk predikant; zij zouden moeten worden ondersteund in de Republiek. De Staten zagen niet voldoende geld en werkgelegenheid om daaraan te beginnen.

Wie op steun kon rekenen in de Republiek lag eveneens gecompliceerd. Naast het feit dat veel lokaal werd bepaald, beslaat het onderzoek van Van Hasselt een periode van 150 jaar. Het antwoord op de vraag is afhankelijk van de grillen van de tijd en is niet 150 jaar lang hetzelfde geweest. Toch is er wel een algemeen patroon te herkennen: een 'ware vluchteling' was gereformeerd, gevlucht wegens het geloof en de vlucht was gedwongen. Ook andere factoren werden soms meegewogen, viel Van Hasselt op tijdens haar onderzoek. Relevante factoren waren bijvoorbeeld het economisch nut van de vluchtelingen en de leegstroom van de eigen bevolking in gebieden die vervolgens moesten worden opgevuld. Tevens bleek de vraag relevant of wat de ont-heemden was overkomen ook de eigen bevolking kon overkomen. Dat de Palts totaal werd ingenomen door

vijandige katholieken boezemde angst en medelijden in binnen de Republiek; zij was zelf immers ook in oorlog met een katholieke grootmacht, Spanje. Deze vorm van Nederlandse identificatie met de vluchteling en de daaruit voortvloeiende retoriek herkent Van Hasselt ook in het heden. Toen Oekraïne werd binnengevallen door Rusland – een historische vijand van het kapitalistische Westen – werd in Nederland in termen gesproken van echte vluchtelingen die hulp nodig hebben. Bij oorlogsvluchtelingen uit andere conflicten wordt dat vaak minder expliciet benoemd.

Zijn er meer vergelijkingen met het heden te trekken? Hoewel Van Hasselt expliciet benoemt dat de term 'vluchteling' niet juridisch was, kent de zeventiende-eeuwse praktijk toch vergelijkingen met het heden-

daagse vreemdelingenrecht. De Franse hugenoten werden vanaf de jaren 1680 als vluchtelingen gezien en genoten allerlei privileges, zoals belastingvoordelen, accommodatie en financiële steun. In dat licht leidde het label van vluchteling dus tot allerlei rechtsgevolgen. Toch benadrukt Van Hasselt dat de terminologie niet gezien kan worden als een vroege vorm van wetgeving. De privileges stonden niet in steen geschreven, maar werden lokaal bepaald en totaal arbitrair toebedeeld. Zij waren niet verbonden aan één specifieke term. Zelfs als Franse hugenoot kon je geen rechten claimen of terugvallen op een universeel gegeven. In het begin van de achttiende eeuw zagen de hugenoten de privileges dan ook weer als sneeuw voor de zon verdwijnen.

‘De privileges werden lokaal bepaald en totaal arbitrair toebedeeld.’

Het perspectief van vluchtelingen

Aan de beeldvorming van ‘vluchtelingen’ – een term die in een groot deel van de periode die Van Hasselt bestuurde overigens nog niet bestond – droegen migranten zelf ook bij. De verschillen tussen groepen migranten hadden een belangrijke rol in het beeld dat migranten van zichzelf en elkaar schetsten. Vanwege de religieuze oorlogen die geregeld tot migratiestromen leidden, had religie een belangrijke rol in deze beeldvorming. Een duidelijk voorbeeld waren de protestanten uit Salzburg die in de jaren 1730 naar de Republiek vluchtten. Om hun protestantse identiteit te benadrukken, noemden de Salzburger zelf geen immigrant, maar *Exulant*; de Duitse term voor balling. ‘Daarmee plaatsten ze hun vlucht, als protestanten voor katholieke overheersers, in een Bijbelse traditie’, legt Van Hasselt uit. Het benadrukken van de christelijke notie van predestinatie bleek niet zonder reden. Op momenten twijfelde men in de Republiek namelijk aan het ware geloof van de Salzburger: bezochten zij niet stiekem de katholieke mis? Dat was nogal een aantijging, want als er een bevolkingsgroep in de tolerante Republiek werd gewantrouwd, waren de katholieken dat wel.

De predikanten uit de Palts gebruikten eveneens Bijbelse retoriek, aan de hand van expliciete verwijzingen naar Bijbelteksten die ze in de marges van pamfletten toevoegden. Joodse migranten uit voornamelijk Spanje en Portugal, hadden deze ‘geloofstroef’ daarentegen niet. Naast een verblijfsvergunning kregen zij in de vroegmo-

derne Republiek dan ook beduidend minder rechten dan bijvoorbeeld de hugenoten in de laatste twee decennia van de zeventiende eeuw. Dat betekende echter niet dat joden zich voor hun eigen positie niet hard hadden gemaakt, benadrukt Van Hasselt. Net zo goed als de Salzburger maakten zij gebruik van retoriek om hun verblijf en positie in de Republiek te verdedigen. Omdat zij geen beroep konden doen op een gemeenschappelijke geloofsovertuiging, legden zij de nadruk op een universele humanitaire noodzaak tot hulp- of asielverlening.

Tot slot

Het interview loopt ten einde. Onze laatste vraag luidt of er lessen voor het heden zijn te destilleren uit het proefschrift. Van Hasselt is voorzichtig met het trekken van parallellen tussen toen en nu. Ze vraagt zich hardop af wat het nut kan zijn van een historische vergelijking. Wat het onderzoek van Van Hasselt wel toont, stelt ze, is dat concepten en categorieën niet universeel zijn. Ze zijn historisch specifiek en onderhevig aan veranderingen. Haar onderzoek benadrukt dat het beeld van een specifieke groep sterk afhankelijk was van de veranderende dynamiek binnen de Nederlandse samenleving, meer dan van de specifieke kenmerken van migranten zelf. Haar conclusie doet denken aan Derrida, die in *De la grammatologie* (1967) schrijft dat bij elke herhaling van het woord de betekenis kan verschillen van de betekenis die eerder is toegekend. Het toekennen van betekenis aan woorden is een continu proces en afhankelijk van een groot aantal factoren. Dat was in de zeventiende eeuw het geval, en is nu nog steeds zo.

Dit artikel is eerder verschenen in *Skript Historisch Tijdschrift* 47.1, 2025

Roos Nolten is hoofdredacteur *Skript Historisch Tijdschrift*.

Pim Storm is redacteur *Skript Historisch Tijdschrift*.

PERSONALIA

Lotte van Hasselt heeft op 31 januari 2025 haar proefschrift getiteld *Deserving refugees?* verdedigd. In haar proefschrift heeft ze zich gericht op de ontwikkeling van het begrip ‘vluchteling’ in de Nederlandse Republiek tussen 1570 en de jaren 1730.

Mijn verleden is uitgewist. Ik ben geboren in een land dat alleen nog maar in sprookjes bestaat, Joegoslavië. Met de fantastische mensen van War Child Nederland gingen we op reis naar de opvolger van dat land, Bosnië en Herzegovina, zo'n 30 jaar na het einde van de oorlog en tevens met het 30-jarig bestaan van War Child.

Met een zwaar hart, zenuwen en nachtmerries (die ik normaal nooit heb) gingen we vanaf Schiphol terug naar mijn geboortestad Doboj, een plek waar ik het liefst zelden, of liever nooit, kom. In de afgelopen 30 jaar ben ik er drie keer geweest, telkens voor iemand anders. Dit keer keerde ik terug voor het 9-jarige meisje in mij, voor mijzelf en al die 9-jarige meisjes die nu net als ik in Gaza, Oekraïne, Sudan, Jemen en meer plekken op de wereld tot oorlogskind worden gemaakt en oorlog, etnische zuivering en genocide meemaken.

Dit keer, echter, ervaarde ik dat ik niet terugging als het getraumatiseerde meisje van toen, maar als een volwassen vrouw. Die vanaf mijn 18 jaar na het krijgen van haar eigen zorgpasje, het heft in eigen handen nam over mijn lot en heling, en meteen op zoek was gegaan naar een goede traumapsycholoog. Dat was 20 jaar geleden nog best een opgave, maar na vele pogingen vond ik iemand die mijn kracht en licht zag en die me vanuit deze benadering hielp naar plekken te gaan die het meeste licht nodig hadden. Mijn belangrijkste missie was om mijn trauma's niet door te geven aan mijn twee kinderen en daarmee de cirkel te doorbreken. Ik wilde het levende voorbeeld worden van een vrouw die door middel van liefde alles te boven kon komen.

Delen is helen, zo heb ik geleerd, delen en vertellen zonder je te hoeven schamen voor je verleden ook. Mijn reis werd in een reportage verfilmd en zelden ben ik zo kwetsbaar en open geweest voor een publiek. Maar ik moest het doen – voor de mensen die het niet kunnen of durven vertellen of nooit de kans daartoe hebben gehad. De gevolgen van trauma zijn tenslotte voelbaar, soms door generaties heen, in zowel Nederland als voormalige Joegoslavië.

Ik ben mens, ik heb niet gekozen waar mijn wieg stond, in welke etnische groep ik werd geboren, en welk geloof ik mee heb gekregen. Maar ik kies er wel voor om de pijn - de scherven - weer aan elkaar te lijmen en te omlijsten met een gouden rand. Ik kies er wel voor om elke dag mijn volle zelf te zijn en de wereld iets te brengen. Want ondanks het leed dat ik heb gezien en ervaren, weet ik dat we in al onze verschillen vredig naast elkaar kunnen leven. En dus leef ik vanuit de kracht van kwetsbaarheid.

Leila Prnjavorac is presentator/dagvoorzitter, spreker, programmamaker en gast-docent, ze is benoemd tot Haagse Vrijheidsambassadeur (2020) en Hagenaar van het Jaar (2017).

Uit de schaduw, in het licht

REPORTAGE

Eerder deed Leila Prnjavorac haar verhaal in een reportage van EenVandaag van 12 juli 2025. Deze is te vinden op de website van de omroep. Zie eenvandaag.avrotros.nl/160757

Foto: Kenny Holston (via Flickr CC BY 2.0)

Afghaanse jongen omringd door militairen.

Een interview met een Amerikaanse Vietnamveteraan zette Impactredacteur Bart Nauta aan het denken. Wiens trauma zien we wel en wiens niet?

Door Bart Nauta

Als onderzoeker heb ik meer dan eens de ervaring gehad dat de meest inzichtelijke ideeën vaak de simpelste zijn. In 2020 sprak ik de Amerikaanse Vietnamveteraan en emeritus-hoogleraar Wilbur Scott in een Amsterdamse hotellobby voor het tijdschrift *Checkpoint*, naar aanleiding van een lezing die hij had gegeven voor het Nederlands Veteraneninstituut.

Zelf ondervond hij de gevolgen van zijn tijd in Vietnam in de vorm van PTSS, een gestrand huwelijk en de vraag hoe hij als pelotonscommandant om moest gaan met gesneuvelde kameraden in een oorlog die niet rechtvaardig te noemen was. Zijn therapeut gaf hem de opdracht zijn oorlogsverleden naar bewuste herinneringen terug te brengen. Het terughalen van het verleden leidde tot een jarenlange carrière als onderzoeker gespecialiseerd in de rehabilitatie van veteranen. Ook onderzocht hij de effecten van Agent Orange, een chemisch ontbladeringsmiddel dat tot gruwelijke verminderingen en ziekten leidde.

Wat is de mate van PTSS onder mensen in Vietnam of Afghanistan?

In die hotellobby spraken we over rechtvaardig herdenken, een manier van stilstaan bij het verleden waarbij niet alleen de stemmen van de eigen Amerikaanse of Nederlandse veteranen gehoord worden. Daarop deelde hij mij zijn perspectief.

‘Toen ik eind jaren tachtig Agent Orange begon te onderzoeken, gingen alle geschriften over de effecten van het middel op Amerikaanse militairen, terwijl wij deze chemische stof over het platteland van Vietnam spotten. Dus hoe zit het met de Vietnamezen? Hetzelfde zie ik tegenwoordig met PTSS, er is een bepaalde obsessie met betrekking tot onze veteranen, maar wat is de mate van PTSS onder mensen in Vietnam of Afghanistan?’

Die vraag bleef hangen: Hoe zit het met het trauma van Vietnamezen, en dat van Bosniërs, Irakezen en Afghanen? Trauma, zo maakte hij me duidelijk, is altijd een kwestie van representatie. Dat gaat over de trauma's in onze maatschappij die worden gezien en de trauma's die over het hoofd worden gezien. In het gesprek verwees Scott naar de Nederlandse Dodenherdenking op de Dam. Op de herdenking op 4 mei staan er veteranen op de Dam in het erecouloir, soms met een hulphond ter ondersteuning bij hun psychische klachten. Het is een krachtig beeld: hun trauma is impliciet in de aanwezigheid van de hond.

We zien de trauma's van onze veteranen, maar op de Dam zijn in datzelfde couloir geen gevluchte Nederlanders te zien die uit de landen komen waarin de veteranen geopereerd hebben, zoals Irak, Afghanistan en Bosnië. Wat weet de Nederlandse samenleving van hun trauma?

De vraag stellen is hem beantwoorden

De meerderheid van de Amerikaanse en Nederlandse burgers zou het worst wezen, de trauma's van vluchtelingen. De suggestie om vluchtelingen naast veteranen te plaatsen op 4 mei: een rode lap voor een stier.

Uit je cocon stappen

Representatie is een gevecht, zo werkt het helaas. Door te lobbyen, actie te voeren of door middel van artistieke expressie kan er vanuit getroffen gemeenschappen meer aandacht voor erkenning komen.

Scott verwees naar het Pulitzerprijs-winnend boek *De Sympathisant*, van de Vietnamees-Amerikaanse hoogleraar Viet Thanh Nguyen. Het boek verhandelt over de Vietnamoorlog, maar nu een keer niet vanuit het oogpunt van een Amerikaanse militair, maar dat van een half-Franse en half-Vietnamese geheimagent, die zijn land moest ontvluchten na de Val van Saigon. Terwijl hij zijn leven opbouwt in de Verenigde Staten, belandt hij in een aaneenschakeling van toevalligheden op een filmset in de Filipijnen. Een gestoorde Amerikaanse regisseur à la Francis Ford Coppola maakte een hyper gewelddadige film over de Vietnamoorlog vanuit de beleving van Amerikaanse militairen. Vietnamese vluchtelingen, waaronder het hoofdpersonage, worden ingeschakeld om afgeknald te worden in deze uitzinnige Hollywoodproductie. De boodschap is helder. Vietnamezen: het zijn slechts figuranten in hoe Amerikanen de oorlog herinneren.

Dat noopt ons tot de vraag hier in Europa, in Nederland. Trauma en oorlog: wie zijn de figuranten in ons stuk?

Trauma en oorlog: wie zijn de figuranten in ons stuk?

Erkennen dat figuranten ook hoofdpersonages kunnen zijn is lastig voor veel veteranen, zei Scott, omdat hun eigen wonden soms maar amper geheeld zijn. Maar luisteren naar verhalen van Vietnamezen, Afghanen of Bosniërs, is belangrijk volgens hem. Het is een vorm van posttraumatische groei. Groei betekent uit je eigen cocon stappen, waardering opbrengen voor de verhalen van anderen. Er ontstaat dan meer gevoeligheid voor andere slachtoffergroepen. Scott ging verder: 'Als je dat inziet, groei je beetje bij beetje, zoals een bloem die bloeit uit een barst in de stoep.'

Morele keuze

Inmiddels is het boek van Viet Thanh Nguyen, een tweede generatie Vietnamese-Amerikaan, tot een HBOserie gemaakt. Representatie is invlechten. Dat geldt waarschijnlijk voor elke slachtoffergemeenschap, maar met name voor degenen wier families niet al enige generaties in Nederland of Amerika wonen. Voor meer recente vluchtelingen uit het Midden-Oosten zien we iets heel anders. Zij zijn niet slechts figuranten, maar zelfs de vijand. Een paar bekende uitspraken: 'Asieltsunami. Homeopathische verdunning. Gelukszoekers. Geen echte vluchtelingen. Waar zijn hun vrouwen?'

In *Living in Death: Genocide and its Functionaries* keert de Franse psychiater Richard Rechtman dat beeld om. Hij schetst hoe vanaf 2015 de Islamitische Staat in Afghanistan oprukte en in dat proces mannen dwong en ronselde zich aan te sluiten in hun terreurgroep. Het enige dat Afghaanse mannen hoefden te doen was zich aansluiten en anderen te doden zonder berouw, in ruil voor een comfortabel leven in een land verscheurd door

Een oorlog in je achtertuin. Iets waar de bewoners helemaal niets tot weinig mee te maken hebben

machinegeweer te schieten op wat er dan ook in zijn fantasie omging.

Te midden van de tentoonstelling, ergens in een hoek was een klein Afghaans huis nagebouwd met modder en stro. Er kwam geluid uit en al bukkend toog ik naar binnen en nam daar plaats op een houten bankje. De andere bezoekers vonden het maar geinig. Leuk gedaan, dat huisje. Veel tijd voor wat er binnen vertoond werd hadden ze niet. Het is moeilijk om voor aandacht op te boksen tegen een opgeblazen terreinwagen en de geluidseffecten van een berm bom.

Binnen werd een documentaire vertoond, *My Afghanistan*. De film is gemaakt door een Deens-Afghaanse filmmaker die een HD-camera's ter grootte van smartphones uitdeelde aan Afghanen om hun dagelijks leven ten tijde van de oorlog te filmen. Ze leggen vast hoe in hun dorp dan weer de Taliban en kort daarna de zwaarbewapende internationale troepen verschijnen. Het moet een vervreemdend beeld voor ze zijn geweest. Een oorlog in je achtertuin. Iets waar de bewoners helemaal niets tot weinig mee te maken hebben. We zien kinderen spelen, jongens die stoeien en praten over meiden. Iedereen probeert een zo normaal mogelijk leven te hebben.

Iemand filmt hoe plots in het dorp een vuurgevecht ontstaat tussen de strijdende partijen. Kort daarop is een scène van een gezin, een vader, een moeder en kinderen te zien, die schuilen voor de kogelregen in hun eigen huis. De vader beschermt de oren van zijn kinderen tegen het oorverdovende lawaai. Na elke knal zien we hun kleine lichamen schokken van angst. Deze oorlog was niet alleen de oorlog van internationale troepen, van jongens zoals Maarten of Mads, maar dat van de Afghanen. Zij, de gezinnen, de kinderen, hebben hier het meest onder te lijden gehad. Het was hun Afghanistan, hun oorlog, hun trauma. Wie in het Westen weigert die realiteit in te zien, ontmenselijkt niet alleen zichzelf, maar ook de mensen in Afghanistan, en zij die de vlucht naar het Westen hebben afgelegd.

armoede en oorlog. Ondanks die belofte, schrijft Rechtman, weigerde de meerderheid van de jonge Afghanen dat aanbod. Ze vluchtten hun land liever dan te vechten voor Islamitische Staat. Een hoogstaande morele keuze met vergaande gevolgen voor hun leven en dat van hun familie. En toch zullen ze na een erbarmelijke tocht van duizenden kilometers in de ogen van vele Europeanen slechts migranten zijn, en misschien nog iets veel ergers.

Mijn Afghanistan

Alle beetjes helpen en representatie hoeft niet altijd een gevecht te zijn. Vorig jaar september bezocht ik na afloop van een symposium over trauma aan de Universiteit van Kopenhagen het Danish War Museum, gevestigd in een oud wapenarsenaal in het centrum van de stad. De permanente tentoonstelling van de Deense uitzending naar Afghanistan werd aangeraden door een Nederlandse veteraan omdat het heel dicht bij de werkelijkheid zat van zijn tijd aldaar.

In de eerste ruimte van de tentoonstelling is een jongenskamer nagebouwd. Voor de meeste Nederlanders en Deense jongens zien we daar heel typische zaken: een bureau, een computer, posters op de muur. Vanuit die ruimte, voerde de tentoonstelling de bezoeker naar een nieuwe ruimte: de militaire opleiding, en dan naar de uitzending in de provincie Helmand. De compounds zijn nagemaakt, en een observatiepost met machinegeweren uitkijkend op een uitgestrekte vlakte. Het geluidsdesign maakte het bezoek een zintuiglijke ervaring. Het 'topstuk' is een door een berm bom opgeblazen gepantserde terreinwagen. Een bezoeker, een jongen van een jaar of 8, zat bovenop de terreinwagen bezeten achter het .50

Bart Nauta is beleidsonderzoeker/adviseur bij ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolging en Geweld en eindredacteur van *Impact Magazine*.

Foto: Maurice van den Bosch

Prof. Dr. Ernst M.H. Hirsch Ballin

‘Mensenrechten gaan over levensperspectieven van toekomstige generaties’

Ernst Hirsch Ballin, staatsrechtgeleerde en oud-CDA-minister van Justitie, houdt op 1 november de lezing ter ere van het 80-jarig bestaan van Stichting 1940-1945. In zijn inleiding zal hij de thema's uit het gedachtengoed van de Stichting de revue laten passeren: vrijheid, solidariteit, zorg voor oorlogsgetroffenen, democratie en rechtstaat.

Door Alies Pegtel

Wat vond u ervan dat ze bij u aanklopten met het verzoek om de lezing te houden?

‘Dit verzoek kwam helemaal op het goede moment. Al een tijd ben ik aan het nadenken over waar ik sta op dit punt in de geschiedenis; tachtig jaar na het einde van de Tweede Wereldoorlog, vijftig jaar na het overlijden van mijn vader. Mijn vader heeft de oorlog meegemaakt en overleefd, maar anderen uit zijn familie hebben het niet overleefd. Het was in allerlei opzichten een veel moeilijker tijd dan ik me realiseerde toen ik opgroeide.’

Wanneer was dat?

‘Ik ben geboren in 1950 in Amsterdam, in een gezin dat alleen bestond uit mijn ouders en mij. Ik ben enig kind gebleven, mijn moeder was al 41 jaar toen ze mij kreeg. Zij was een geboren en getogen katholieke Amsterdamse die tijdens de bezetting aan de goede kant stond. Zo heeft mijn vader haar leren kennen, in 1947 zijn ze getrouwd. Hij was een vervolgde uit een Duits-Joodse familie die zich sinds het begin van de deportaties uit het bezette Nederland schuil heeft moeten houden. In 1942 moest hij weg uit Amsterdam en dook hij onder in Utrecht. Om te overleven verbleef hij op verschillende onderduikadressen, en als verstekeling bood hij de verzetsmensen die hem hielpen omgekeerd ook zijn diensten aan. Soms verrichtte hij koeriersdiensten, of hij vervalste met zijn Duitse handschrift documenten. Na de bevrijding hebben mijn ouders elkaar weer opgezocht. Ze hadden allebei een heleboel meegemaakt, maar ze spraken heel zelden over de oorlog.’

De oorlogsgeschiedenis houdt u nu bezig, vertelt u?

‘Net als meer kinderen van diegenen die tijdens de oorlog zijn vervolgd en het hebben overleefd, heb ik het gevoel dat mij iets te doen staat. Ik wil me rekenschap geven van waar ik vandaan kom. Al langer heb ik het plan om over mijn familiegeschiedenis te schrijven, in het bijzonder over mijn vader. Ik ben boeken aan het verzamelen die me daarbij kunnen helpen, en ik heb mijn vaders archief, dozen en mappen met persoonlijke brieven en een flink aantal documenten. Door zijn verhaal met anderen te delen wil ik een bijdrage leveren aan hoe wij als kinderen uit de tweede generatie onze plaats in de geschiedenis kunnen bepalen.’

Voelt de historie van uw ouders nu nabijer dan die was?

‘Ja, dat is een kwestie van levenservaring. Naarmate

ikzelf ouder word, ben ik meer met ze bezig. Om even terug te komen op de vraag over het verzoek de lezing te verzorgen: mijn persoonlijke situatie sluit heel mooi aan bij de keuze van de Stichting 1940-1945 om met hun herinneringen iets te doen voor de toekomst.

De Stichting is nog tijdens de bezetting opgericht door een brede groep mensen in het verzet met het doel om steun te bieden aan oorlogsslachtoffers en hun naasten. Het is een rechtspersoon, en heeft een institutioneel geheugen. De vragen waarvoor de Stichting zich gesteld ziet, raken aan de vragen waarvoor ik persoonlijk sta. De uitnodiging om het persoonlijke te verbinden met het publieke in een lezing, is een opgave waarvan ik eigenlijk geen moment heb gedacht dat ik die uit de weg zou moeten gaan. Integendeel.’

Om terug te keren bij uw vader, heeft hij u zelf over zijn oorlogshistorie verteld? Of heeft u dat achteraf bij elkaar gepuzzeld?

‘Een combinatie daarvan. Mijn vader was geboren in 1898 in Wiesbaden, en groeide op in een nauwelijks praktiserend Joods gezin. Hij was 41 jaar toen in Nederland de bezetting begon, maar al jaren eerder was er een snede uit zijn leven genomen. In Wiesbaden was hij een gerespecteerd advocaat en notaris, tot hij in 1933 plots uit beide functies werd ontheven. Het ontslagbesluit met de handtekening van staatssecretaris van Justitie Roland Freisler, heeft hij zijn leven lang bewaard. Ik heb dat lugubere document tussen zijn papieren gevonden. Die Freisler was een horrorfiguur uit het nationaalsocialisme, de man die raasde en tierde toen hij de aanslagplegers op Hitler ter dood veroordeelde.’

Dat ontslag moet op uw vader grote indruk hebben gemaakt?

‘Hitler maakte het de Duits-Joodse gemeenschap het leven in toenemende mate onmogelijk. Maar toch zijn de meesten van mijn vaders familieleden zo lang mogelijk in Duitsland gebleven. Ze konden eigenlijk niet geloven dat het steeds gevaarlijker zou worden, en hoopten op betere tijden. Achteraf weten we dat dit een illusie was, het werd alleen maar erger. Na de Kristallnacht van 9-10 november 1938 zijn mijn vader en zijn tweelingbroer gearresteerd en gedeporteerd naar concentratiekamp Buchenwald. Ze moesten dwangarbeid verrichten, zijn mishandeld, en kregen toen de boodschap die alle Joodse mannen van hun generatie kregen: “Maak dat je

wegkomt uit Duitsland, als je je mond houdt over wat je hebt meegemaakt kan je nog vertrekken.” Mijn vader behoorde tot de weinigen die hier in 1939 asiel kregen; Nederland was niet bepaald gastvrij met het verlenen van asiel. Zijn tweelingbroer heeft met heel veel moeite in Engeland asiel gekregen en dacht waarschijnlijk dat mijn vader beter af was omdat hij dichterbij hun thuisland verbleef. Het omgekeerde bleek het geval.’

En in die hectische, angstige tijd hebben uw ouders elkaar ontmoet?

‘Ik heb alleen vermoedens over hoe dat is gegaan. Ik denk dat hun ontmoeting plaats had in een zuivelwinkel in Amsterdam waar mijn moeder werkte. Dat moet geweest zijn voordat mijn vader de oproep kreeg van de Joodse Raad om zich te melden, waar hij geen gehoor aan heeft gegeven, anders had hij het niet overleefd. Ik heb die oproep ook nog. Meer dan fragmenten van herinneringen zijn mij nooit verteld. Ook de ouders van veel van mijn klasgenoten op het Amsterdams Lyceum spraken vrijwel niet over de oorlog. Zwegen ze omdat ze hun herinneringen niet wilden herbeleven? Of omdat ze de volgende generatie niet wilden belasten? Ik denk eigenlijk dat dit vooral kwam omdat hun allerbelangrijkste levenstaak op de toekomst was gericht. Ze hadden de oorlog overleefd en hadden een gezin. Ze richtten zich op de best mogelijke opleiding en scholing van hun kinderen. Ze wilden door.’

Uw vader besloot na de bevrijding met zijn asielstatus in Nederland te blijven?

‘De Nederlandse overheid had na de oorlog weinig begrip voor de mensen aan wie zij asiel hadden verleend. Mijn vader was aan de dood ontsnapt maar hij moest veel moeite doen om het Nederlands staatsburgerschap te verkrijgen. Op grond van getuigenissen van mensen die hem hadden beschermd, moest hij aantonen dat hij betrouwbaar was. De eerste naoorlogse jaren waren moeilijk want hij kon geen vaste functie krijgen

‘Meer dan fragmenten van herinneringen zijn mij nooit verteld’

omdat hij stateloos was. Als vrijwillig docent werkte hij voor de universiteiten in Utrecht en Leiden. Pas rond de tijd dat ik werd geboren kreeg hij daar een betaalde functie. Later is hij lector en aan de Universiteit van Amsterdam en hoogleraar geworden. Maar als advocaat mocht hij niet werken. De Europese Unie was nog niet opgericht, buitenlandse diploma’s golden hier niet.’

Foto: Privé-collectie Ernst Hirsch Ballin

De ouders van Ernst Hirsch Ballin in 1962.

EU, de Verenigde Naties, het Vluchtelingenverdrag; in de naoorlogse jaren was er een groot vertrouwen in internationale samenwerking en solidariteit om democratie, mensenrechten en vrede te beschermen. Wat is er gebeurd? Waarom hebben deze begrippen voor veel burgers inmiddels afgedaan?

‘Ik denk dat ik in de lezing een stap ga zetten om dat te verklaren en de blik naar voren te richten. In mijn boek *Waakzaam Burgerschap* uit 2022, heb ik dat ook gedaan. Het zijn geen memoires, maar ik heb hierin wel gereflecteerd op de periode waarin ik politiek actief was, van eind jaren tachtig tot 2010. Ik ben uit de politiek vertrokken in 2010, toen mijn partij de heilloze keuze

maakte om in een kabinet te stappen met de PVV. Gelukkig is het CDA daar nu helemaal vanaf. Henri Bontenbal, de huidige lijsttrekker behoorde ook tot de personen die zich daar in 2010 tegen uit hebben gesproken. Ik ben blij dat er in de partij waar ik altijd lid van ben gebleven, een terugkeer is naar authentieke christendemocratische politiek.'

Uw vertrek uit de rechtstreekse politiek in 2010 dankzij Wilders, betekende voor u een breekpunt?

'Het is voor mij ook het startpunt geweest om te reflecteren op wat zich had afgespeeld. Ik zie dat er een gat was gevallen in het collectief bewustzijn van wat het betekent om een democratische rechtsstaat te hebben. De dominantie van de harde neoliberale politieke economie heeft de politiek verregaand verschaald. Ze beperkt zich vaak tot het behartigen van belangen van kiezers en kiezersgroepen. Dat heeft zich heel wijd verspreid, ook onder politieke stromingen die zich er eigenlijk verre van moeten houden. De focus ligt geheel op: wat is voordelig hier en nu? Iedereen moet de eigen broek kunnen ophouden. En als men zich niet zelfstandig kan bedruipen, dat moet men dat maar voelen. Daar is de toeslagenaffaire een uitvloeisel van; het wantrouwen tegen mensen die niet "hun eigen broek kunnen ophouden".'

Getuigenissen kunnen hoop bieden voor de toekomst

De politiek is door toedoen van het neoliberalisme niet meer gericht op vertrouwen in het collectief, maar op de zelfredzaamheid in het hier en nu van het individu?

'Dat is één reflectie. Mijn andere bespiegeling raakt heel erg aan wat ik in mijn lezing op 1 november wil gaan zeggen, en dat grijpt terug op mijn verhaal over de generatie van mijn ouders die omwille van het welzijn van hun kinderen hun aandacht richtten op de toekomst. Ik ben na 2010 hoogleraar rechten van de mens geworden aan de Universiteit van Amsterdam, naast mijn hoofdfunctie bij Tilburg University. En wat ik toen ben gaan inzien, is dat mensenrechten wel uitgaan van huidige situaties, maar met het oog op de toekomst. Het gaat over levensperspectieven ook van toekomstige generaties. Tot dit inzicht ben ik mede gekomen door het werk van een Amerikaanse collega die werkt in het grensgebied waar mensen uit Latijns-Amerika de grens over gaan. Hij had opgemerkt dat de kwetsbare mensen die daar kwamen, gericht waren op het realiseren van

levensprojecten, *proyectos de la vida*, niet zozeer voor henzelf, maar voor hun kinderen. Die gerichtheid op de toekomst gaat de kernboodschap worden van wat ik op 1 november ga zeggen. En hiermee kom ik ook terug op het begin van ons gesprek, want het institutionele geheugen van de Stichting 1940-1945 is iets waaruit we kunnen putten.'

U ziet de Stichting 1940-1945 als 'réservoir des mémoires'?

'Zeker, de Stichting moet aandacht blijven schenken aan mensen die zich in oorlogen bevinden die zich onder onze ogen voltrekken, zonder dat er zicht is op een einde. Maar wat we in het recht hebben geleerd, is dat deze mensen niet alleen slachtoffers zijn, ze zijn ook getuigen. Bij het Internationale Strafhof worden slachtoffers gehoord als getuigen. En een getuigenis afleggen zegt niet alleen iets over het verleden, maar ook over de toekomst. Het institutionele geheugen van de Stichting 1940-1945 kan zich verbinden met het persoonlijke geheugen van mensen uit de eerste generatie en intussen vooral uit de tweede en derde generatie. Dan kunnen de getuigenissen ook iets van hoop bieden voor de toekomst. Want de ervaringen in het verleden, hoe droevig ook, hebben de toekomst gevormd. Getuigenissen uit het verleden kunnen we ook bezien als richtinggevend voor wat ons in de toekomst te doen staat. Dat stelt ons in staat de cultuur van het hier en nu te doorbreken, en moed te vatten voor de toekomst.'

Alies Pegtel is journalist

LEZING

Op 1 november 2025 organiseert de Stichting 1940-1945 een lezing ter ere van het 80-jarig bestaan. De lezing, gegeven door Ernst Hirsch Ballin, vindt plaats in Nationaal Monument Kamp Amersfoort, om 14:00. U kunt zich aanmelden via kc-oorlog@arq.org. Er is een beperkt aantal plaatsen beschikbaar. Bij het verschijnen van deze editie is het dus mogelijk dat de lezing al vol zit.

Stichting 1940-1945

Nieuwsgierig en licht gespannen stapte ik op 2 augustus Museum Sophiahof – van Indië tot nu, in Den Haag, binnen. Kun je onbekenden samenbrengen om iets te creëren, met verhalen van vrouwen die ze óók niet kennen? Die dag ontmoetten mensen van de derde en vierde generatie met wortels in voormalig Nederlands-Indië elkaar, om zich te verdiepen in een vaak verzwegen geschiedenis die nog altijd doorwerkt in wie ze zijn.

Sioh Mama: creatieve brug tussen generaties

Het project *Levensverhalen op het kruispunt* van ARQ Nationaal Psychotrauma Centrum en Stichting Pelita, legt in interviews, portretfoto's en geluidsopnames de levensverhalen vast van vrouwen uit voormalig Nederlands-Indië. Het zijn de verhalen van vrouwen die de Japanse bezetting en de onafhankelijkheidsstrijd van Indonesië meemaakten, die hun jeugd doorbrachten in een tijd van kolonialisme en oorlog. Na de onafhankelijkheid moesten velen vertrekken en een nieuw bestaan opbouwen, waaronder in Nederland. Hun levensverhalen vormen een belangrijk, maar onderbelicht deel van onze nationale geschiedenis, zeker vanuit vrouwelijk perspectief. Veel ervaringen verdwenen in het zwijgen, terwijl ze krachtige levenslessen in zich dragen over verlies, ontheemding en bovenal: veerkracht.

Op 2 augustus vond de workshopdag *Sioh Mama* plaats, vernoemd naar een Moluks lied dat gaat over dankbaarheid en teruggeven aan moeders. Als onderdeel van het project werden de levensverhalen door de derde en vierde generatie vertaald naar creatieve uitingen, onder begeleiding van professionele makers. In de workshop van dichter en performer Robin Block hing een verstilde intensiteit: regendruppels tikten tegen het raam, hoofden hingen gebogen over papier. Er ontstond een zoektocht naar de echo's van de woorden van de vrouwen, en naar de stiltes ertussen – die soms juist het meest zeggen.

Verderop klonk levendige energie. In de workshop van musicus Tasilo Pieck, vormden deelnemers spontaan een band: een zanger, gitarist en beatmaker, elk met een eigen stijl van metal tot hiphop. Toch ontstond er een gevoelig nummer waarin alles samensmolt:

*"Who am I? Hard to say.
Show me the path that leads the way."*
De woorden wisselden af met gitaarsolo's; ik stond met kippenvel te luisteren.

In een andere hoek van het museum was een studio ingericht vol batikstoffen, vergeelde familiefoto's en oude koffers. In de workshop van fotografe Joyce de Vries experimenteerden de deelnemers rond het thema identiteit met symboliek en voorwerpen, soms met zichzelf als onderwerp. Hun Indische achtergrond was lang een gesloten boek. Hoe verbeeld je iets waarvoor je nauwelijks woorden hebt gekregen?

Zo golfde de dag heen en weer tussen stilte en geluid, tussen woorden, muziek en beelden. Overal gebeurde hetzelfde: creëren was geen doel op zich, maar een middel om te verbinden: met jezelf, elkaar, en de vrouwen wier stemmen hen inspireerden.

Toen ik die avond in de trein zat en de weilanden voorbij zag trekken, voelde ook ik me sterker verbonden met deze gedeelde geschiedenis. Wie het verleden wil begrijpen, moet verder kijken dan de grote feiten en gevestigde geschiedschrijving. De verhalen van mensen die er middenin leefden, leren ons wat het werkelijk betekent. Zulke verhalen mogen niet verdwijnen in de tijd: ze krijgen nieuwe betekenis in het nu, veranderen van vorm en verbinden generaties. Zo wordt het verleden niet alleen herdacht, maar opnieuw doorleefd en doorgegeven.

Isa Last is beleidsonderzoeker/adviseur bij ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolging en Geweld.

UITKOMST

De uitkomsten van het project zijn binnenkort te zien op de website van ARQ en Stichting Pelita, en [Onsland.nl](https://onsland.nl)

mevrouw Mady Schoenmaker-Ament

Het levensverhaal van Mady Schoenmaker-Ament

‘Thuis hangt niet af van de muren om je heen’

Door Isa Last

Mady Schoenmaker-Ament werd geboren in 1940 in Malang (Java), als middelste van drie kinderen. Haar vader werkte als planter op een theeonderneming, haar moeder runde het huishouden. Toen Japan in 1942 Nederlands-Indië binnenviel, veranderde hun leven voorgoed. Haar vader werd krijgsgevangen genomen en daarna tewerkgesteld bij de Pakanbaru-spoorlijn. Haar moeder wist de kinderen buiten het kamp te houden door te doen alsof ze besmettelijke ziektes hadden. Mady herinnert zich vooral hoe haar dagelijks leven werd bepaald door waar ze wel of niet mocht buitenspe-

len, en plotselinge verplaatsingen. Als buitenkampers trokken ze van plek naar plek; soms woonden ze met wel tachtig mensen in één huis.

‘We gingen steeds van het een naar het ander, dus daar waar je familie was: dat was je thuis – en dat hing niet af van de muren om je heen. Muren waren er soms niet eens.’

Pas in juni 1946, een jaar na de Tweede Wereldoorlog, zagen ze hun vader terug. Hij voorzag dat de onrust zou aanhouden, dus stuurde hij het gezin vooruit naar Neder-

land in 1947. Zelf bleef hij achter, in dienst van het leger. Kort daarna keerde het gezin terug, toen het tijdelijk rustiger werd. Voor Mady betekende dat echter opnieuw een breuk: ze werd ondergebracht bij familie in Batavia (het huidige Jakarta) om naar school te gaan. Daar werd ze geconfronteerd met vijandigheid tegenover alles wat Nederlands was; op straat werd ze bespuugd.

In 1952 vertrokken de drie kinderen definitief naar Nederland, terwijl hun ouders nog in Indonesië bleven. De bootreis bracht vreugdevolle herinneringen, vol dansavonden en spelletjes, maar eenmaal aangekomen volgde opnieuw verspreiding: elk kind werd op een ander adres ondergebracht. Voortdurende wisselingen van woonplaats en school maakten het voor Mady lastig om zich te hechten. Vriendschappen uit die periode zijn er dan ook niet; telkens moest ze afscheid nemen en opnieuw beginnen. Dit dwong haar om al op jonge

leeftijd zelfstandig te worden en zich snel aan te passen aan nieuwe situaties, soms door zichzelf weg te cijferen. Relaties onderhouden en zich kwetsbaar opstellen is altijd lastig gebleven, omdat ze heeft geleerd dat mensen komen en gaan.

'Ik kan makkelijk, en soms té makkelijk, loslaten.'

De middelbare school volgde ze in Den Haag, in de kost bij familie. Ze miste haar ouders en had slechts schriftelijk contact. Pas in 1956 werden ze herenigd, waardoor ze voor het eerst rust en stabiliteit ervoer. Na de MULO (destijds voorloper van de MAVO) begon ze aan een opleiding tot kleuterleidster, maar belandde via een vakantiebaan bij het bedrijf waar haar vader werkte. Daar voelde ze zich niet thuis, dus besloot ze als au pair naar Engeland te gaan – een moedige

stap om haar eigen weg te zoeken. Terug in Nederland werkte ze korte tijd als kleuterleidster, maar vond uiteindelijk haar plek bij de ANWB, waar ze jarenlang met plezier werkte.

‘Heimwee had ik niet, want ik was al zo vaak weggeweest van huis.’

Na een leven vol verplaatsingen, verlies en nieuwe beginnen, bouwde ze uiteindelijk haar eigen thuis. Met haar man kreeg ze twee kinderen, voor wie ze de stabiliteit wilde bieden die zij zelf had gemist. Ze stopte met werken, maar bleef actief via vrijwilligerswerk op de scholen van haar kinderen. Zorgzaam en betrokken zijn, werd haar manier van betekenis geven aan het leven.

Haar moeder overleed jong, toen Mady 24 jaar was. Dat verlies liet niet alleen leegte achter, maar ook vragen over de oorlogsjaren. Haar vader sprak liever over de

lichte kanten uit die periode. Pas veel later vond ze een ingang tot haar Indische identiteit via een cursus Indische literatuur, waarin het werk van haar overgrootvader P.A. Daum uitgebreid aan bod kwam. Het was een belangrijk besef dat zijn verhalen onderdeel waren van de Indische geschiedenis. Sindsdien verzamelde ze zijn boeken en andere werken over Nederlands-Indië. In die verhalen herkende ze steeds meer stukken van haar eigen leven als buitenkamper – tastbaar bewijs van een geschiedenis waarin ook zij een plek had.

‘Ik haal mijn bestaan uit boeken. Door het te lezen begreep ik pas dat het echt zo was’

Een belangrijk keerpunt kwam toen Mady gevraagd werd om op 15 augustus tijdens de Indiëherdenking, te spreken als buitenkamper. Ze hoefde daar geen moment over na te denken. Voor het eerst voelde ze erkenning voor haar verhaal, voor een perspectief dat lang onbesproken was gebleven. Die ervaring gaf haar het gevoel ergens bij te horen. Ze raakte jarenlang intensief betrokken bij de stichting Indië Monument in Deventer. Zo gaf ze het verleden betekenis en zette ze zich actief in voor herinnering en gemeenschap.

‘Ik voelde ineens: ik hoor daar, ik ben onderdeel van dit verhaal, ik ben Indisch! Een soort her- en erkenning van wie ik ben.’

Ze keerde nog eens terug naar Indonesië, maar het land waar zij is opgegroeid, herkende ze niet meer terug. Haar gevoel van thuishoren vond ze eerder bij de Molukse gemeenschap in Nederland, waar warmte, gedeelde herinneringen en gastvrijheid samenkomen.

Isa Last is beleidsonderzoeker/adviseur bij ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolg en Geweld.

LEVENSVERHALEN OP HET KRUISPUNT

Dit verhaal maakt deel uit van het project *Levensverhalen op het kruispunt*, een samenwerking tussen ARQ Nationaal Psychotrauma Centrum en Stichting Pelita. Het project legt via interviews, portretfoto's en geluidsopnames de levensverhalen vast van vrouwen uit voormalig Nederlands-Indië die de Japanse bezetting en de onafhankelijkheidsstrijd meemaakten. Na de onafhankelijkheid bouwden velen een nieuw leven op in Nederland. Deze verhalen vormen een waardevol, vaak onderbelicht deel van onze nationale geschiedenis, bieden inzichten voor wetenschappelijk onderzoek en helpen dit erfgoed te bewaren voor toekomstige generaties.

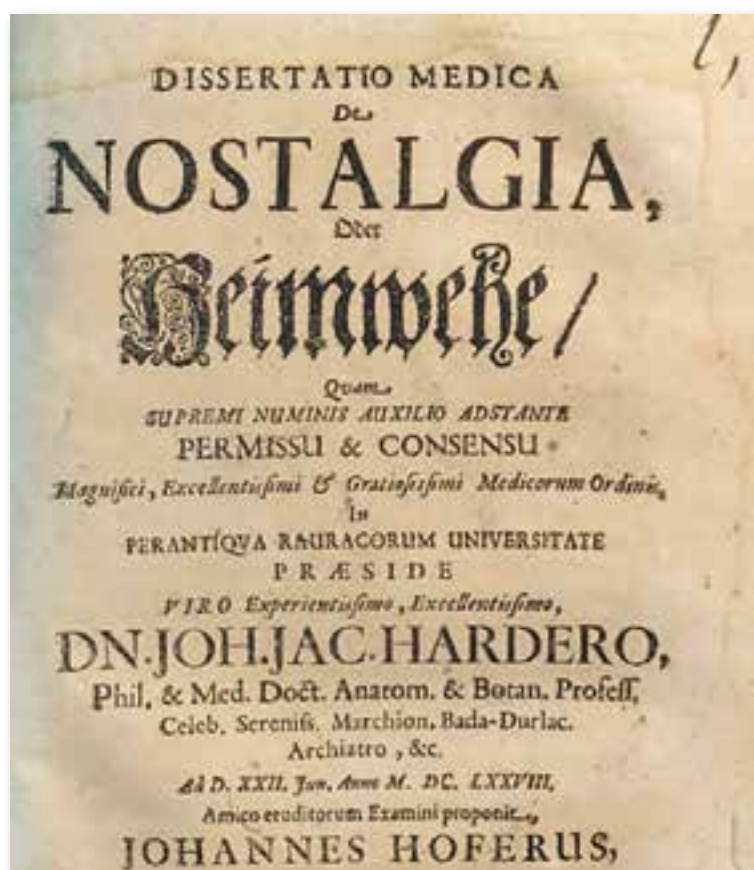
De nostalgie-epidemie en de ontheemde mens

PIJNLIJK VERLANGEN

Trauma kent een veelbewogen geschiedenis. Lang werden de ervaringen van oorlogsslachtoffers tekort gedaan, betwijfeld door autoritaire psychiaters en zenuwartsen, en werden allerlei termen – zoals histerie, shellshock en oorlogsneurosen – uitgedacht om vervolgens weer in de ban te worden gedaan. Het verhaal van trauma, van de erkenning van de psychische wond, is zelden een logisch verhaal geweest. Maar nog vóór dit verhaal van psychiaters en wereldoorlogen leek een andere kwaal de mens te plagen. Met name trof het hen die het verst van huis waren en het meest leken mee te maken. Verplaatst, uitgezonden of gemigreerd: zij leden aan een aandoening die 'nostalgia' genoemd werd. Hoe zat het met deze pijn – de pijn van het weg van huis zijn?

Door Arjen van Lil

In het jaar 1687 reisde de 18-jarige arts Johannes Hofer met allerlei Zwitserse huurlingen door de vele koninkrijken en staatjes van het Europese continent. Waar geld was, kwamen zij. De Zwitserse huurlingen – professioneel, gedisciplineerd en stevig bewapend – stonden te boek als de besten van hun soort. Het zal niet altijd even makkelijk converseren zijn geweest bij het kampvuur, een jonge arts tussen een stel doorgewinterde, gelittekende vechtjassen. Ieder spreekt zo zijn eigen taal. Maar misschien wist Hofer tussen alle wapenfeiten en heldendichten toch wel de juiste snaar te raken. Want wat ze allen gemeen hadden, zo ver van huis, was het gemis van thuis.

De dissertatie van de Zwitserse arts Johannes Hofer, gepubliceerd in 1688.

Sterker nog, zo dacht Hofer te zien, het kon sommigen zó ziek maken, dat zij volledig bezweken aan neerslachtigheid, depressie en alles dat de geest kon bezitten. Ze wilden niet meer eten, niet meer drinken, en sommigen besloten zichzelf van het leven te beroven. Het gemis van thuis kon doden. Een berucht lied, Kuhreihen ('de koeienrijen'), zou de Zwitserse huurlingen zelfs tot waanzin drijven. De pijn van het verlangen naar huis, waar de koeien zo fijn in rijtjes door de bergpaadjes in de Alpen wandelen, leek onverdraaglijk. Het lied werd verboden en zij die het zongen wachtte zelfs de doodstraf. In de volksmond stond de maladie ook wel bekend als *le mal Suisse*, oftewel de 'Zwitserse ziekte'. Hofer,

echter, noemde het nostalgia. Een dodelijke ziekte, die zij die oorlog en ontheemding hadden meegemaakt, het zwaarst leek te treffen. Nostalgie kon doden.

Nostalgie is geen dodelijke ziekte meer – althans, dat komt omdat de term voor ons andere associaties is gaan oproepen. De term is een semantische gedaantewisseling ondergaan. Wanneer we het hebben over nostalgie, denken we aan ons verleden, aan een plek en tijd toen alles nog goed was. Zorgeloos, vrij en warm. We kennen het allemaal wel, het is een gevoel en misschien zelfs een emotie geworden waarmee wij elkaar meteen en moeiteloos zijn gaan begrijpen. Het zit diep in de haarvaten van onze cultuur en het is een wijze van spreken geworden, een alledaags gevoel. Nostalgie bezigt ons allemaal wel eens.

Maar Hofer dacht wat anders te zien. Hij had het niet over dat gevoel van ons, dat soms, alsof een briesje, even makkelijk opkomt als dat het weer weggaat. Nee, hij ontwaarde een ernstiger soort, dat specifiek de thuisloze mens trof. Zó specifiek, dacht hij te merken, dat er namelijk nog geen woord voor was. Voor zijn tijd had niemand ooit het woord *nostalgia* in de mond genomen – het bestond nog niet. Hofer, teruggrijpend op de Griekse oudheid, besloot om de twee Griekse woorden *nostos* ('terugkeer' of 'thuiskomst') en *algos* ('pijn') samen te voegen. Het begrip verwijst naar het pijnlijke verlangen naar huis: de pijn van het niet kunnen terugkeren. Het was een samenvoeging die de Grieken zelf niet hadden gemaakt.

Maar *nostos*, daarentegen, het eerste deel van het woord, betekende veel in de Griekse cultuur. Voor Homerus, de vermoedelijke schrijver van de *Ilias* en *Odyssee*, vormde het woord zelfs de kern van zijn werk. Dat gaat namelijk over Grieken die naar huis verlangen tijdens de 10-jarige belegering van Troje en over Trojanen die naar hun vredige thuis verlangen, in een tijd waarin de Griekse schepen nog niet op hun stranden waren gelegd. Wie deze beroemde verhalen goed leest, komt erachter dat *nostos* een terugkerend thema was binnen de Griekse cultuur. Misschien heeft het mensen wel meer beziggehouden, dan aanvankelijk lijkt.

Odysseus en de tocht naar huis

Dat lezen we in het verhaal van Odysseus. Na de verovering en vernietiging van Troje stapte hij, net als vele anderen, op zijn boot terug naar huis. Bestemming: Ithaka, een heuvelachtig eiland aan de westkust van hedendaags Griekenland. Waar Odysseus een voorspoedige reis voor ogen had, hadden de goden dat anders bepaald. Hij zou er namelijk nog eens 10 jaar over doen

om thuis te geraken. Stormen, stromingen en allerlei uitdagingen in de vorm van sluwe sirenen, eenogige cyclopen en meerkoppige diepzeemonsters verhinderden Odysseus van zijn thuiskomst. Uiteindelijk, nadat hij zijn volledige bemanning was verloren, wist hij de kust van Ithaka te bereiken. Maar eenmaal daar, met het zand onder de voeten, deed het silhouet van het landschap hem vreemd aan. Odysseus wist zijn thuisland niet te herkennen. Was hij wel écht thuis?

Nostalgie kon doden

Nu zal menig Griek zich wel eens hebben vergist in de ruim 6.000 eilandjes, maar dit keer was het de godin Athena die roet in het eten had gegooid. Kwaadgezind had ze besloten om een dichte mist op Ithaka te toveren. Daarbovenop trof Odysseus een veranderd thuis aan: in zijn afwezigheid hadden de minnaars zich in zijn huis rondom zijn vrouw Penelope verzameld en, tot zijn ontroering, vond hij zijn geliefde hondje Argos in een vermagerde staat terug. Alles was niet meer wat het was. Om de minnaars uit te spelen vermomde Odysseus zich als bedelaar en zelfs nadat hij de begerende mannen in duels, strijden en andere krachtmetingen had verslagen – en zelfs nadat hij zich van zijn vermomming had ontdaan – herkende zijn vrouw hem niet terug. Thuiskomen was allesbehalve een feest der herkenning. Nee, thuiskomen – écht thuiskomen – is meer dan de stap over de deurdrempel.

Het verhaal van Odysseus resoneert vandaag de dag nog steeds onder ontheemden en veteranen. Het laat duidelijk zien dat thuiskomen geenszins een eenvoudige opgave is. Maar onze Zwitserse arts dacht daar anders over. De remedie lag volgens hem vrij direct en eenvoudig in de terugkeer naar de Alpen. De frisse berglucht, de groene weiden, de vrijheid en, natuurlijk, de koeien, zouden de zieke thuislozen weer doen genezen. Hij had dan wel de *Odyssee* gelezen, maar de metaforische uitdagingen die Odysseus in zijn terugkeer had moeten overwinnen leken de jonge Hofer nog niet zo veel te interesseren. Want wat het verhaal van Odysseus eigenlijk probeert duidelijk te maken, is dat het verlangen naar huis in feite het verlangen naar het thuis van vóór het vertrek is. Odysseus verlangt terug naar de situatie toen alles nog goed was; de situatie voor de oorlog; de situatie van een onaangedaan thuis. De mist waarin hij aankwam symboliseert onherkenbaarheid. Thuiskomen is de confrontatie met verandering en de tragiek van vergankelijkheid.

Bron: collectie British Museum, Londen

Tijdens zijn tocht naar huis heeft Odysseus zich vastgebonden aan de mast van zijn schip om de verleiding van de sirenen te weerstaan.

Thuiskomen is de confrontatie met verandering en tragiek van vergankelijkheid

En daar schuilt een onmogelijkheid. Want zowel degene die vertrok als degenen die achterbleven waren in de tussentijd veranderd. De één door de oorlog, de anderen door alles wat het leven op hun pad wierp. De Oostenrijkse filosoof Alfred Schütz schreef eens dat niet alleen het thuis veranderde, maar ook degene die tussen beide werelden had gereisd: de thuiskomer. Iedere poging om de situatie van vóór te reconstrueren zou daarom falen. De voorwaarden waren nu eenmaal veranderd.

De nostalgie-epidemie

Nadat Hofer de term nostalgie de wereld in bracht, veroverde het geleidelijk de menselijke beleving. In de eerste plaats als een diagnose: het was een ziektebeeld dat zich met name voordeed onder migranten, zoals Europeanen die naar Amerika migreerden, en veteranen. De nostalgie-epidemie zette zich met name voort in de

Amerikaanse Burgeroorlog van 1861-1865, waar vele duizenden jongemannen de diagnose kregen toegewezen. De indrukken van de oorlog, de confrontatie met de dood, het dreigende gevaar – het kon niet sterker met het idee van thuis contrasteren. Later ontwikkelde nostalgie zich tot een kwellende ziekte onder kinderen die uit huis werden geplaatst om elders in gevaarlijke fabrieken, onbekende pleeggezinnen of andere vervreemdende toestanden te werken en te leven. Het was de ziekte die wederom niet alleen de afwezigheid van het thuis symboliseerde, maar ook de onzekerheid, angst en dreiging van de nieuwe situatie.

Na de Eerste Wereldoorlog leek de diagnose te verdwijnen. Deels, waarschijnlijk, omdat andere termen zoals shellshock en later PTSS het discours overnamen. Maar ook, deels, omdat nostalgie een andere lading kreeg. Niet langer was het een pathologiserende term, een ziekte, maar vertegenwoordigde nostalgie een gevoel. In de jaren '60 gingen politici, schrijvers en adverteerders met de term aan de haal om nationale narratieven te creëren en, ook, stem en -koopgedrag te beïnvloeden. Nostalgie werd de belofte van terugkeer naar een tijd

Bron: Springfield Museums

Weergave van de militair tijdens de Amerikaanse Burgeroorlog, dromend over zijn thuis. Geproduceerd in 1861-1865 door Currier & Ives.

toen alles goed was, het deed een beroep op het vuurtje dat in ons allen brandt. Een tijd waarin alles simpeler was, beter, en interessant genoeg, vooroorlogs. Zelfs in het publieke domein, als collectieve emotie, als politiek instrument, behield nostalgie haar relatie tot het vermeende onbeschadigde verleden. Maar het is ook, in de verkeerde handen, een gevaarlijke emotie, aldus Agnes Arnold-Forster in *Nostalgia: A History of A Dangerous Emotion*. Daar worden we vandaag de dag nog aan herinnerd.

Maar daar is niet alles mee gezegd. Want is nostalgie dan slechts een verouderde diagnose? Een alledaags gevoel? Of een politiek instrument? De mensen die ik in mijn werk spreek – vrouwen die de Japanse kampen in voormalig Nederlands-Indië overleefden en de tocht naar Nederland maakten, oorlogsvluchtelingen die alles achter zich lieten toen zij de grens bij Syrië overstaken, of veteranen die alsmaar tussen de werelden van oorlog en vrede reizen – getuigen van de impact van migratie, gedwongen verplaatsing en de transformerende werking van oorlog en geweld. Het verlangen, voor hen, is vaak die naar een plek waar alles goed en wel was.

Maar in die plek figureert ook een versie van het zelf, veilig en onaangedaan. Voor zij die oorlog en geweld

hebben meegemaakt ligt de pijn soms juist in de onmogelijkheid om terug te keren naar dit onbeschadigde zelf. Oorlog en geweld doen mensen voorgoed veranderen. Accepteren dat het soms onmogelijk is om terug te keren naar deze vroegere versie vormt misschien wel de grootste uitdaging. In de pijn van het nieuwe zijn, schuilt het verlangen naar het voormalige zelf. Nostalgie mag dan wel over het gemis van een plek gaan, die veilig, vertrouwd en geborgen is, maar in feite gaat het over het gemis van een staat van zijn – veilig, vertrouwd en geborgen. De verre reizen, diepe wateren en gevaren buiten de deur gaan over de ontwrichte mens, geconfronteerd met de realiteit van een onomkeerbare veranderlijkheid. Niet als diagnose; niet als alledaagse gevoel; niet als collectieve belofte – misschien antwoord nostalgie aan een existentiële kwestie die meer aandacht verdient. Het is een kleur, zo zie ik het voor me, waarmee we ons palet aan ervaringen, gevoelens en wroegingen kunnen verdiepen.

Arjen van Lil is beleidsonderzoeker/adviseur bij ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolg en Geweld en eindredacteur van *Impact Magazine*.

Een oud-cliënt neemt contact op – hij zoekt hulp, nadat zijn eerdere behandeling jaren geleden is afgesloten. Het betreft een man van middelbare leeftijd, afkomstig uit Iran, die aldaar lange tijd ingezet is aan de frontlinie gedurende de Iran-Irak oorlog (Golfoorlog). Hij was pas twaalf jaar oud en moest dode lichamen ophalen. Hij herinnert zich een jeugd waarin verwaarlozing en grensoverschrijdingen te vaak plaatsvonden. Om die reden belde hij met bureau aanmelding van ARQ Centrum'45 en was hij naar de polikliniek van vluchtelingen en asielzoekers in Diemen verwezen. Maar in de eerste plaats was Diemen te ver weg, hij woonde namelijk dichterbij de locatie in Oegstgeest. En ten tweede hadden zijn klachten niet zozeer met zijn vluchtervaringen te maken, maar waren zij meer verwant aan de problematiek van veteranen. Ook herkent hij zichzelf in klachten van vroeg-getraumatiseerden.

Zijn vraag hield mij bezig. Wanneer houdt een nieuwkomer op een vluchteling of migrant te zijn? In de term 'asielzoeker' ligt besloten dat die status ophoudt zodra er een vergunning tot verblijf is verkregen, ongeacht de duur. Maar de migrantenstatus lijkt voor eeuwig het bestaan te tekenen. En bieden wij dan wel de meest passende behandeling voor klachten van mensen zoals hij?

Uit een recent onderzoek waar ik met een team van psychologen met verschillende afkomst mee bezig ben, blijkt dat Oekraïners die sinds februari 2022 naar Nederland zijn gevlucht vooral kort na aankomst de 'enclave' die de Oekraïense gemeenschap vormde, zeker in collectieve opvangcentra, waardeerden. Immers, de tijdelijkheid van het verblijf in Nederland was sterker voelbaar, de noodzaak de taal te leren minder urgent, en het vertrouwde van de eigen culturele omgeving voelde veilig. Drie jaar verder echter, ervaren Oekraïense vluchtelingen in Nederland, met name adolescenten en volwassenen, dat het hen moeilijk valt om diepgaande contacten met Nederlanders aan te gaan (met een brede opvatting overigens van wie Nederlanders zijn). De behoefte aan verbinding is er wel; maar erbij horen valt nog niet mee.

Migratie, al dan niet tijdelijk

Een echtpaar komt in behandeling vanwege relatieproblemen: hij wil terug naar Bosnië, nu hij met pensioen is wil hij aan de Drina vissen. Zijn echtgenote zal nog een paar jaar aan het werk zijn, en als zij daarmee stopt wilt ze in Nederland blijven, waar hun kinderen wonen. Een Ghanese tante van een cliënte is plotseling overleden – de familie zorgt ervoor dat zij in haar geboortedorp in Ghana begraven kan worden. Aan organisatie komt er veel bij kijken, maar haar wens wordt ingewilligd.

Migratie gaat meer over verbinding, over in- en exclusie dan over verhuizing. Het gaat over erbij horen, al dan niet tijdelijk. Mensen reizen, verhuizen, vluchten – en zoeken veiligheid. In de ideale wereld vormt migratie geen probleem, maar is het een aanleiding tot interessante en betekenisvolle ontmoetingen. Migratie als een doodgewoon fenomeen dus, en een GGZ waarin we goed getraind en cultuursensitief zijn en kunnen inschatten wat de noden zijn en welke behandeling het meest passend is. Onze inspanningen zijn er wat mij betreft op gericht dat ideaal in realiteit om te zetten.

Trudy Mooren is klinisch psycholoog bij ARQ Centrum'45, hoofdopleider van de postacademische opleidingen tot klinisch psycholoog specialist V&O en psychotherapeut en bijzonder hoogleraar bij de Afdeling Klinische Psychologie, Faculteit Sociale Wetenschappen van de Universiteit Utrecht.

Stichting Black Liberators in the Netherlands

Segregatie en vooroordelen bij Amerikaanse bevrijders

Alex Brothers bij de familie Daemen in Maastricht.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog waren er ruim 15.000 Afro-Amerikaanse soldaten in Nederland gestationeerd, met name in het zuiden van het land. Hun rol bij de bevrijding is relatief onderbelicht gebleven, ook nu nog, 80 jaar na dato. Sebastiaan Vonk, historicus en projectleider bij Stichting Black Liberators in the Netherlands, wil dat dit verhaal de aandacht krijgt die het verdient.

Door Alië Boenders

Sebastiaan Vonk is eigenlijk publiekshistoricus. 'Ik probeer historische kennis op een toegankelijke manier bij het grote publiek over te brengen. Bijvoorbeeld via de website blackliberators.nl.' Het is een rijkge vulde website met vele bronnen: foto's, films, dagboekfragmenten en natuurlijk ontbreken de historische feiten niet. Er zit nog een andere urgentie aan de taak die hij zichzelf heeft gesteld: 'Ik probeer met dit verhaal lacunes in kennis te vullen, terwijl men in de VS onder Trump alles wat met diversiteit te maken heeft, probeert te verwijderen. Zoals films over zwarte jachtpiloten van de Tuskegee Airmen. Deze werden verwijderd uit het trainingspro-

gramma van de luchtmacht.' Inmiddels is deze beslissing na protesten weer teruggedraaid.

Afro-Amerikaanse soldaten in Zuid-Limburg

Voor het overgrote deel waren de 15.000 Afro-Amerikaanse soldaten van oktober 1944 tot maart 1945 gestationeerd in Zuid-Limburg. Dit deel van het land fungeerde als uitvalsbasis voor het Amerikaanse Negende leger. De soldaten waren werkzaam in de depots, bakkerijen en wasserijen en waren verantwoordelijk voor het vrachtverkeer naar het front. Ook dolven ze de graven voor gesneuvelde soldaten in Margraten,

dat in het najaar van 1944 net bevrijd was. Vonk: 'Laat ik voorstellen dat de uitvoering van deze ondersteunende taken van vitaal belang was voor het goed functioneren van het Amerikaanse leger. Maar een andere reden was ook dat men vond dat Afro-Amerikanen beter niet in gevechtseenheden ingezet konden worden. Staff Sergeant Jefferson Wiggins, verantwoordelijk voor het grafdelven in Margraten, zei het zo: "Je geeft degene die je onderdrukt geen wapens." Het is overigens niet zo dat Afro-Amerikaanse soldaten helemaal uitgesloten werden van actieve gevechtshandelingen. Op het moment dat er veel verliezen werden geleden werd er wel aan ze gevraagd om zich vrijwillig te melden bij de infanterie. Niet dat men dan zij aan zij stond met de witte soldaten. Er werden zwarte pelotons toegevoegd, wel met een witte sergeant. En bij de bevrijding van Venlo in maart 1945 waren wel degelijk Afro-Amerikaanse soldaten

betrokken. Zij maakten deel uit van een zwart tankbataljon. Maar dit was een uitzondering.'

Segregatie in oorlogstijd

Dat werpt meteen de vraag op waarom zwarte soldaten zich geroepen voelden om zich vrijwillig te melden bij een infanterie-eenheid in een tijd van segregatie en racisme. Vonk weet dat dit inderdaad een discussie was onder delen van de zwarte bevolking, die overigens al tijdens de Eerste Wereldoorlog speelde. 'Er waren globaal gezegd twee kampen. Een die zei: "Als je meevecht laat je zien dat je een volwaardig Amerikaans burger bent." En het andere kamp zei: "Waarom vechten voor een land dat ons als minderwaardig beschouwt." Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd de Double V(ictory) Campaign in het leven geroepen door het dagblad de *Pittsburgh Courier*. Het doel was een dubbele overwinning te boeken. In het buitenland tegen het fascisme. In het binnenland tegen racisme en segregatie. Helaas had deze campagne maar beperkt succes. De discussie werd vooral in de zwarte media gevoerd en door anderen verdacht gemaakt. Ik denk wel dat het heeft bijgedragen aan de latere burgerrechtenbeweging.'

Bij de bevrijding van Venlo in maart 1945 waren Afro-Amerikaanse soldaten betrokken

Soldaten van het 784th Tank Battalion met twee leden van het Nederlandse verzet in Tegelen, maart 1945.

Sebastiaan Vonk vervolgt: 'Er is na de bevrijding een enquête geweest onder witte militairen die deel uitmaakten van eenheden met zwarte pelotons. Uit die enquête bleek dat deze soldaten vooral positief waren over hun zwarte collega's. Ze kwamen er eindelijk achter dat het gewoon geschikte soldaten waren.'

Apart ondergebracht

Terug naar het Zuid-Limburg. Hoe werden de Afro-Amerikaanse soldaten daar ontvangen? Op de website blackliberators.nl zijn huiselijke kiekjes te zien van zwarte soldaten die gemoedelijk bij een Limburgs gezin aan tafel zitten. Vonk vertelt dat er inderdaad vriendschappelijke relaties ontstonden met de plaatselijke bevolking. 'Afro-Amerikaanse soldaten die uit een gesegregeerde samenleving kwamen konden maar met moeite dit verhaal thuis vertellen. Men geloofde het niet. Gelukkig zijn er dan dergelijke foto's als bewijs. Die segregatie werd overigens gewoon vanuit de VS naar Limburg overgeplaatst. Afro-Amerikaanse soldaten werden apart ondergebracht en er waren aparte faciliteiten. Als ze werden uitgenodigd in een Limburgs café, eisten de aanwezige witte soldaten dat ze vertrokken. Er werden zelfs verhalen de wereld in geholpen als zouden de zwarte soldaten staarten hebben. Afro-Amerikaanse soldaten ergerden zich weer aan Zwarte Piet, black face. Dat was toen dus al een issue.'

Bij terugkomst in de VS bleek er voor de meeste Afro-Amerikaanse soldaten weinig veranderd. De segregatie bij de Amerikaanse strijdkrachten duurde nog tot 1948. Ook veteranenorganisaties zaten niet op deze soldaten te wachten. In het zuiden van het land werden zwarte veteranen vermoord omdat zij zich niet meer wilden schikken in de oude regels.

Waarom vechten voor een land dat ons als minderwaardig beschouwt?

Betekenis voor nu

Het verhaal over de Black Liberators heeft voor Sebastiaan Vonk grote betekenis. 'Het algemene beeld is dat de Amerikanen onze bevrijders waren. Maar ook dit

Afro-Amerikaanse soldaten ergerden zich aan Zwarte Piet, black face. Toen al was dat dus een issue

bevrijdingsverhaal heeft vele grijsinten die benoemd moeten worden. Het zijn bevrijders die in eigen gelederen segregatie in stand hielden en die vol zaten met vooroordelen.'

Waar de stichting uiteindelijk naartoe wil, is meer structureel onderzoek naar onbekende dagboekfragmenten, kranten, films en foto's. Om daarmee goed in kaart te

Inwoners van het Limburgse dorp Mheer en Afro-Amerikaanse soldaten na een potje voetbal.

kunnen brengen waar deze soldaten in Nederland zaten. Wat ze gedaan hebben en wat de interactie was tussen deze soldaten en de lokale bevolking. Vonk: 'Dat is van belang omdat dit perspectief in onze geschiedschrijving bijdraagt aan de erkenning van deze groep Afro-Amerikanen. Wellicht komt er een monument voor hen, want zij leverden een wezenlijke bijdrage aan de bevrijding van Europa. En om weer terug te komen op de huidige situatie in de VS waar alles wat met diversiteit te maken heeft verwijderd of teruggedraaid wordt: hopelijk komt er ooit een dag dat het gewoon onderdeel is van de Amerikaanse geschiedenis.'

Alies Boenders is communicatieadviseur bij ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolging en Geweld en bij Stichting Pelita en hoofdredacteur *Contactblad*.

5 Vragen aan... Anna Milius

Anna Milius is Klinisch psycholoog bij ARQ centrum⁴⁵ in het team Traumatische Rouw en is initiatiefnemer van het Kenniscentrum Inclusieve GGZ.

'De GGZ is nog ver verwijderd van structurele inclusiviteit'

1. 'De geestelijke gezondheidszorg (GGZ) in Nederland is niet inclusief genoeg'; zo staat op de website van Kenniscentrum Inclusieve GGZ. Welke mensen zijn hier met name de dupe van?

'In eerste plaats zijn dit mensen uit minderheidsgroepen. Zoals mensen met een migratieachtergrond, LHBTIQ+ mensen, mensen met een verstandelijke of fysieke beperking, mensen die laaggeletterd zijn of in armoede leven. Deze mensen hebben in het algemeen meer en ernstiger psychische klachten (mede door maatschappelijke fenomenen zoals uitsluiting en discriminatie) dan mensen die niet tot deze minderheidsgroepen behoren. Toch maken ze minder gebruik van de GGZ en is de kwaliteit en effectiviteit van deze zorg verontrustend veel lager dan voor de algemene populatie. Ik ben er echter van overtuigd dat een niet-inclusieve GGZ niet alleen voor deze cliënten nadelig is, maar voor de kwaliteit en effectiviteit van de GGZ als geheel.'

2. Wat beoogt het Kenniscentrum Inclusieve GGZ hieraan te doen, en op welke manier?

'Het Kenniscentrum beoogt een centraal kennisplatform te worden dat tot structurele verandering van de GGZ komt op het gebied van inclusie. Om dit te doen zal er verandering op drie domeinen van de GGZ moeten plaatsvinden: in het GGZ-onderwijs, het wetenschappelijk onderzoek en de behandelpraktijk en het behandelbeleid. Uiteraard zijn deze domeinen in onderlinge samenhang met elkaar. Daarnaast zal het kenniscentrum de maatschappelijke lobby rond dit thema voeren en uitsluiting in de GGZ onder de aandacht brengen.'

3. Hoe speelt migratie een rol binnen de GGZ? En wat doen jullie met dat thema bij het Kenniscentrum?

'Mensen met een migratieachtergrond zijn een van de

meest gemarginaliseerde groepen in de GGZ die vaak buiten de algemene norm valt zowel wat betreft culturele achtergrond als geletterdheid en sociaaleconomische status. Ook krijgen deze groepen vaak te maken met uitsluiting en discriminatie. De gevolgen van migratie naar Nederland voor mensen en de impact daarvan op het mentale welzijn is voor het Kenniscentrum daarom een centraal thema.'

4. Wat voor vragen rondom diversiteit en inclusie binnen de GGZ spelen er op dit moment vooral bij het Kenniscentrum?

'Het kenniscentrum is nog in oprichting en richt zich momenteel op het neerzetten van inclusieve en transparante basisstructuur, het versterken van samenwerkingsverbanden en het maken van een agenda voor de eerstvolgende periode. We werken vanuit verschillende kenniswerkgroepen op de pijlers Onderzoek, Onderwijs en Praktijk aan het verder uitwerken van de volgende vragen: Wat is er al aan kennis en initiatieven? Waar liggen de grootste knelpunten? Hoe kunnen we samenwerken om te komen tot echte structurele verandering?

5. Wat is er voor nodig de gehele GGZ écht inclusief te maken? Hoe ver zijn we daar van verwijderd?

'Er is structurele integratie van diversiteit op alle niveaus nodig: behandeling, diagnostiek, beleid, opleiding en onderzoek. Daarbij moet de persoonlijke en unieke menselijke ervaring in de behandelkamer, onderzoek en onderwijs leidend zijn. Hier komt gelukkig steeds meer aandacht voor. Toch is de GGZ nog ver verwijderd van structurele inclusiviteit. Wat nodig is, is een gezamenlijke visie en daarnaast de politieke, organisatorische en professionele wil om inclusiviteit de norm te maken.'

Een wereldwijd probleem sinds de Eerste Wereldoorlog

Staatloos en op de vlucht

Sinds er staten zijn, bestaat er ook staatloosheid: het fenomeen dat er mensen bestaan die door geen enkele staat gezien worden als hun burger of onderdaan. In de 19e eeuw raakte dit fenomeen in Europa vooral mensen die om politieke of economische redenen geëmigreerd waren – voor veel Europeanen was migratie met relatief weinig wetten en regelgeving omgeven.

Door Ismee Tames

Sommigen van hen zagen staatloosheid als gunstig: door van geen enkel land het staatsburgerschap te hebben konden ze bijvoorbeeld de dienstplicht omzeilen. Tegelijkertijd waren maar vrij weinig mensen bezig met dergelijke formaliteiten. Sommigen verloren hun nationaliteit zonder dat ze het merkten of zich er bewust van waren.

De Eerste Wereldoorlog

Dit veranderde aan het begin van de 20e eeuw toen in steeds meer landen nieuwe wetgeving ontstond rond

wie nu wel of niet ingezetenen en burgers waren en onder welke omstandigheden nationaliteit verloren werd. In Nederland was in 1892 bijvoorbeeld de wet op het Nederlanderschap en ingezetenen- en burgeraangename die bepaalde dat mensen die in vreemde staats- of krijgsdienst traden hun Nederlanderschap verloren. Ook stond in de wet opgetekend dat vrouwen en kinderen de status van hun man of vader volgden. Staatloze echtgenoot betekende dus automatisch eveneens staatloosheid voor de vrouw.

Gewone burgers raakten in de ban van een soort spionnenvrees

Maar het begon pas echt radicaal te veranderen door de Eerste Wereldoorlog. Meteen met het uitbreken van de gevechten in de zomer van 1914 werd het voor de diverse staten van Europa niet alleen van cruciaal belang om heel precies te weten wie er gemobiliseerd kon worden voor het leger, maar ook wie de potentiële nieuwe vijanden waren. In Engeland, Frankrijk en Duitsland werden razendsnel verordeningen aangenomen om deze 'interne vijanden' zo snel mogelijk op te sporen en te internen. Gewone burgers raakten in de ban van een soort spionnenvrees en zagen in allerlei mensen opeens handlangers van de nieuwe vijand. In Nederland bleef de paranoia aanvankelijk redelijk binnen de perken: Nederland was tenslotte neutraal en had dus geen duidelijke vijand.

Desalniettemin lieten de vier jaren van radicaliserende en al snel wereldwijde oorlogvoering een steeds grotere nadruk zien op het inzetten of juist willen uitschakelen van bepaalde groepen in de samenleving: iedereen diende bij te dragen aan de oorlogsinspanning die alsmaar zwaarder werd om vol te houden. En ieder die ook maar op de geringste manier een bedreiging vormde voor de oorlogsinspanning diende op de een of andere manier 'uitgeschakeld' te worden.

Toenemende polarisatie

In het neutrale Nederland was er toenemende polarisatie rond wie nu eigenlijk het 'ware Nederlandse belang' vertegenwoordigde en wie stiekem een buitenlandse agent was die poogde Nederland in de oorlog te betrekken. In Engeland en Frankrijk leidde het tot jarenlange internering, controle en onteigening van mensen die een vijandelijke nationaliteit hadden of ervan verdacht werden dergelijke sympathieën te hebben of er vatbaar voor te zijn. Angst voor ongrijpbare vijanden (buitenlanders, vrouwen, mensen uit de gekoloniseerde gebieden, etc.) tierde welig.

In landen als Rusland en het Ottomaanse rijk radicaliseerden dergelijke angsten en agressie nog veel meer. In Rusland zorgde het bijvoorbeeld voor een verdere radicalisering in het toch al virulente antisemitisme van leger en staat: de Joodse bevolking, die al sinds eind 18e eeuw gedwongen was om in de grensgebieden te wonen, werd extreem tot zondebok gemaakt. Dit vanwege de overeenkomsten tussen het Jiddish en Duits en vanwege het feit dat natuurlijk juist in die grensgebieden gevochten werd (en door het Russische leger veel verloren werd). Miljoenen mensen werden gedeporteerd richting het binnenland, vaak zonder dat adequate voedsel- of opvangvoorzieningen werden getroffen. De burgeroorlog die in de jaren na de Eerste Wereldoorlog volgde op de coup door Lenin en de Bolsjewisten verergerde het probleem van pogroms en ontheemding nog veel meer. Toen de Witte Legers, waarin zowel getrouwen van de tsaar als van het kortstondige democratische Rusland samenkwamen, het onderspit delfden tegen het Rode Leger van Trotski, vluchtten bijna 2 miljoen mensen over alle grenzen van het Russische rijk. In 1921 ontnam de Sovjet-Unie deze vluchtelingen hun nationaliteit en konden ze geen kant meer op.

De meeste van hen waren in Europa terechtgekomen, maar grote aantallen zochten ook een heenkomen in China, Perzië of in gebieden die bij het Ottomaanse rijk hadden behoord. Ook in het Ottomaanse rijk was

Foto: British Library (Unsplash)

Foto: Shutterstock

tijdens de Eerste Wereldoorlog een proces van extreme radicalisering opgetreden waarbij minderheidsgroepen zoals de Armeniërs en Assyriërs, die ook eerder al regelmatig slachtoffer van door de staat gesanctioneerd geweld waren geweest, in een spiraal van genocidaal geweld terecht kwamen. Vanwege hun christelijk geloof en (daarom) als onbetrouwbaar en 'vreemd' gekarakteriseerde identiteit én vanwege inderdaad voorbeelden van samenwerking met Russische troepen werden grote delen van de Armeense en andere christelijke gemeenschappen vermoord. Van de overlevenden waren de meesten ontworteld geraakt en wie zich in de beginjaren van de Turkse republiek nog op dat grondgebied bevond, vluchtte eveneens voor het telkens oploeiend geweld. Dit betekende vele tienduizenden vluchtelingen in Griekenland, en in de onder Frans en Brits mandaat geplaatste voormalige Ottomaanse gebieden (Frankrijk: Syrië en Libanon, Groot-Brittannië: Irak en Palestina). Ook deze vluchtelingen waren staatloos.

Het Nansen-paspoort

Zo was er begin jaren 1920 in Europa en Azië een enorme groep mensen ontstaan die niet alleen staatloos was maar ook ontheemd. Door overleg tussen de regeringen te organiseren probeerde de nieuw opgerichte Volkenbond iets van coördinatie van hulp van de grond te krijgen. Maar waar noodhulp vaak nog wel min of meer afgestemd kon worden, was het ongedaan maken van de situatie van staatloosheid veel ingewikkelder. Vrijwel geen enkele staat zat op deze mensen te wachten. En de staten die wel profijt zagen in goedkope arbeid om hun verwoeste economieën en gebiedsdelen op te bouwen, of die goedkope arbeid uit Europa prefereerden boven arbeiders uit bijvoorbeeld Azië voor het 'koloniseren' van het land en industrialiseren van hun economie (denk aan landen als Brazilië en Argentinië) stelden allerlei eisen en voorwaarden. Een telkens terugkerend element in het gesteggel over waar met de mensen uit de vluchtelingenkampen heen te moeten was de eis van staten dat zodra deze mensen niet meer bevielen ze wel teruggestuurd moesten kunnen worden.

Met 'gewone' emigranten kon dat nog, maar waar stuur je staatloze mensen naar terug? Via de initiatieven van Fridtjof Nansen, de eerste Hoge Commissaris voor de Vluchtelingen van de Volkenbond, kwam een nieuw reis- en identiteitsdocument tot stand: het 'Nansen-paspoort'. Landen die dit 'paspoort' erkenden, regelden hiermee dat de staatlozen uit het voormalige Russische en Ottomaanse rijk zich konden identificeren om een verblijfsvergunning of een werkvergunning te regelen en zij konden er ook visa op laten aanbrengen. Na jaren

Foto: Huddyhuddy, CCo, via Wikimedia Commons

Nansen paspoort uit 1929

van onderhandelen sprak een deel van deze landen eveneens af dat als de staatloze 'ongewenst' werd, deze in principe kon worden teruggestuurd naar het land dat het Nansen-paspoort had uitgegeven.

Zodra deze mensen niet meer bevielen moesten ze wel teruggestuurd kunnen worden

De economische crisis van de jaren 1930, de opkomst van nationalisme en fascisme en het sluiten van de grenzen voor iedereen die niet perfect in het plaatje van de gewenste arbeidsmigrant of rijke rentenier paste, zorgden er mede voor dat een deel van deze staatlozen van hot naar her over de grens gezet werden. Het *Nansen Office* bleef jaar na jaar aandacht vragen voor dit probleem dat door tijdgenoten en direct betrokkenen 'A ballgame with living balls' genoemd werd of 'A game of battledore and shuttlecock'.

Nederland

En Nederland? Nederland ontving vrijwel geen staatloze vluchtelingen met een Nansen-paspoort. Ook andere vluchtelingen werden zo veel mogelijk buiten de deur gehouden. Het internationaal geaccepteerde argument: we hebben onze eigen werklozen al en als staat hebben

we het soeverein recht ongewenste elementen buiten te houden dan wel weer buiten te zetten.

Ondertussen waren de wetten die nationaliteit regelden nog steeds overal aangescherpt – soms nog vanwege de wereldoorlog, soms opnieuw vanwege de economische crisis. Zelfs mensen die genaturaliseerd waren, konden zomaar weer staatloos worden, zoals tijdelijk in Frankrijk gebeurde en vanaf Hitlers machtsovername in Duitsland. In Nazi Duitsland werd het stap voor stap staatloos verklaren van de Joodse bevolking een handige truc om mensen buiten het systeem te plaatsen. Aangezien zij ook niet in het systeem voor de Nansen-vluchtelingen werden opgenomen, hadden zij ook internationaal geen poot om op te staan.

In Nederland verloren mensen die zich meldden voor de internationale brigades in de Spaanse Burgeroorlog hun Nederlanderschap. Dit gold natuurlijk evenzeer voor Nederlanders die zich meldden om aan de zijde van Franco mee te vechten. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd dit een veel omvangrijker probleem: enkele tienduizenden Nederlanders traden in Duitse staats- of krijgsmacht: denk aan de *Waffen-SS*, de *Organisation Todt* of het Duitse Rode Kruis.

Na de oorlog werden zij vanwege collaboratie bestraft maar rond 1950 waren veruit de meesten weer terug in de samenleving, maar nu staatloos. Er waren bovendien veel gevallen waarin ook echtgenotes en kinderen staatloos waren geworden. Dit betekende in de praktijk bijvoorbeeld dat mensen zich bij de vreemdelingenpolitie moesten melden, extra bureaucratie door moesten om te kunnen werken en buiten allerlei regelingen voor Nederlanders vielen. En uitzetten kon natuurlijk ook niet – emigratie evenmin. Een enkeling vertrok naar Duitsland – dat wel.

Integratie en (re-)naturalisatie

De toenmalige Nederlandse politiek vond het een schrikbeeld: wat als deze groep die zich toch al vatbaar had getoond voor 'overlopen naar de vijand' dit nog eens zou doen? In de context van de Koude Oorlog en vrees voor een Sovjetaanval was dit voor velen een reëel doemscenario. Anderen wezen erop dat het hoe dan ook Nederlanders betrof en de Nederlandse samenleving en politiek de plicht hadden hen dit keer wel goed te integreren - opdat ze goede burgers zouden worden en zouden bijdragen aan de samenleving. En bovendien: wat te denken van de gevolgen voor de onschuldige kinderen en de echtgenotes? In de jaren '50 werd daarom de (re-)naturalisatie voor deze groepen vergemakkelijkt.

Ook in andere landen werd het staatloos maken van burgers en onderdanen niet altijd op grote schaal volgehouden. Anders dan Lenin in 1921, stond Stalin er juist op dat mensen terugkwamen naar de Sovjet-Unie. In plaats van een grote groep voormalig burgers in het buitenland, had hij deze mensen liever op een plek waar hij ze onder controle had: binnen het Sovjetrijk. Tienduizenden Sovjetburgers, die als voormalige dwangarbeiders na de oorlog opgevangen waren in *Displaced Persons* kampen werden teruggestuurd. Velen kwamen om in de gulag. Het wel hebben van staatsburgerschap kan ook levensgevaarlijk zijn.

Diverse verdragen van de nieuwe Verenigde Naties regelden ondertussen het tegengaan van staatloosheid: het staatloos maken van bevolkingsgroepen werd gezien als een van de cruciale stappen in de Jodenvervolging en daarmee als iets dat compleet inging tegen waar de naoorlogse internationale orde voor stond.

Tegelijkertijd bleven er echter nieuwe groepen staatlozen ontstaan, ook in Nederland. Dit kon bijvoorbeeld komen door de manier waarop dekolonisatie vorm kreeg: denk bijvoorbeeld aan de Molukkers die naar Nederland kwamen in de veronderstelling spoedig naar een onafhankelijke Molukse republiek te vertrekken. Het ontnemen van nationaliteit bleef ook een instrument in de bevolkingspolitiek: mensen met meer dan één paspoort konden altijd bedreigd worden er eentje te verliezen – een dwangmiddel om loyaliteit naar één kant af te dwingen.

Staten (en de dominante groepen daarbinnen) gebruiken nationaliteit en staatsburgerschap dus om macht uit te oefenen. Nationaliteit en staatsburgerschap organiseren de rechten en plichten tussen individu en overheid en geven antwoord op de vraag wie er, als puntje bij paaltje komt, geweld over je mag uitoefenen. En dat geweld kan dus ook het geweld zijn van je staatloos maken en letterlijk of figuurlijk verdrijven naar een schaduwbestaan.

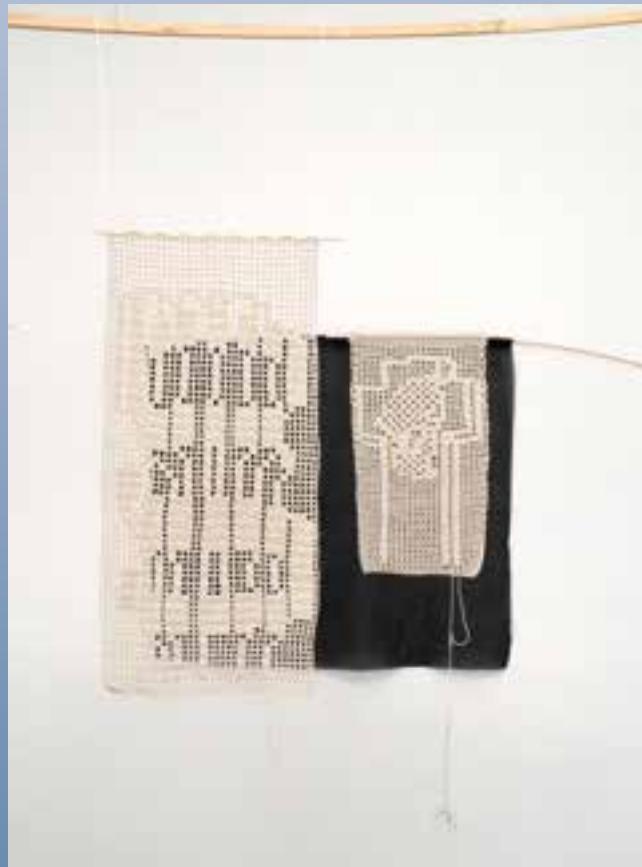
Ismee Tames is senior onderzoeker aan het NIOD, Instituut voor Oorlogs-, Holocaust en Genocide Studies en Bijzonder Hoogleraar aan de Universiteit Utrecht. Zij onderzoekt hoe mensen betekenis geven aan ervaringen van oorlog en massaal geweld en publiceert onder meer over collaboratie en verzet, ontheemding en staatloosheid. Momenteel werkt zij aan een boek over de 'Nansen vluchtelingen' in de periode van de wereldoorlogen.

In Nederland wonen ruim 62.000 Bosnische Nederlanders. Dertig jaar na de genocide in Srebrenica zijn hun verhalen nog altijd nauwelijks gehoord. Hoe leef je verder met een oorlogsverleden, in een maatschappij die jouw verhaal niet kent, niet begrijpt of misschien zelfs niet wil zien? En wat kunnen we van deze mensen leren als we naar hen luisteren? Het multimediale project De 11 stemmen van Srebrenica wil deze stemmen laten horen en versterken.

De 11 stemmen van Srebrenica

*Elma Čavčić - The radio told us to leave immediately, 2023
Acrylverf op linnen, 200 X 150 CM*

*Haakwerk Anita Karabašić, Maar wie zal ons geloven?
/ A ko će nama vjerovati?*

Foto: Nastya Vinogradova

Elma Čavčić (30) werd geboren in een van de andere VN 'safe areas' Žepa. Haar opa is een van de 8372 slachtoffers van Srebrenica.

Foto: Robin de Puy

Foto: Robin de Puy

Elma Čavčić (30) werd geboren in een van de andere VN 'safe areas' Žepa. Haar opa is een van de 8372 slachtoffers van Srebrenica.

Foto: Robin de Puy

Satko Mujagić (53) overleefde in 1992 meerdere concentratiekampen in de regio Prijedor.

Nicole Segers - De val van Srebrenica op 11 juli 1995 en vluchtelingen in Tuzla - Compilatie uit Beeld & Geluid

WAAR TE ZIEN?

Het fundament van het project bestaat uit een gelijknamige elfdelige podcastserie, gemaakt door genocide-expert en overlevende Alma Mustafić en journalist en Balkanexpert Marjolein Koster. Hierin vertellen Bosnische Nederlanders hun persoonlijke verhaal. Robin de Puy maakte de visuele vertaling. In de fototentoonstelling bij Nationaal Monument Kamp Vught toont zij de mensen achter deze verhalen, met behulp van fotografie en korte documentaires. Haar werk is daar te zien t/m 26 oktober 2025. Fragmenten uit de podcast werden verbeeld in een tentoonstelling bij FOTODOK in Utrecht, met werk van Robin de Puy, Nicole Segers, Anita Karabašić en Elma Čavčić, aangevuld met een verdiepend publieks- en educatieprogramma.

Meer informatie over dit project: www.11stemmen.nl

Gz-psycholoog bij ARQ Centrum '45 Elise Griede

‘DE NEDERLANDSE GGZ IS VOOR MIGRANTEN ERG ONTOEGANKELIJK’

De loopbaan van veel gz-psychologen verloopt in een rechte lijn; studeren, werken in de ggz, naar de gz-opleiding, en aan het werk als gz-psycholoog. Zo niet de carrière van Elise Griede. 25 Jaar na het afronden van haar master Psychologie heeft zij pas dit jaar de gz-opleiding afgerond om in ARQ Centrum '45 veteranen met ptss te gaan behandelen.

Door Erik Hardeman

Foto: Christiaan Krop

Kun je iets vertellen over je achtergrond?

‘Ik ben afgestudeerd in de Theoretische psychologie, een wetenschapsfilosofische richting die zich buigt over vragen als: hoe heeft de psychologie zich ontwikkeld, hoe denken we over de menselijke geest, over bewustzijn? Daarnaast volgde ik klinische vakken, maar naast een denker was ik ook een doener en toen ik de kans kreeg om naar de Theaterschool in Amsterdam te gaan, een andere interesse, heb ik die met beide handen aangegrepen. Na die studie heb ik een paar jaar als professioneel podiumkunstenaar gewerkt, samen met onder anderen Arjan Ederveen en theatergezelschap de Dogtroep. Het was een leuke tijd, maar op een gegeven moment begon ik de maatschappelijke betrokkenheid te missen.’

Hoe gaf je hier invulling aan?

‘Ik ging aan de slag bij de hulporganisatie War Child, waar ik mijn creatieve achtergrond en psychologie kon combineren. Al vrij snel werd ik in het diepe gegooid; ze stuurden me voor een paar maanden naar Oeganda, waar ik een trainingsprogramma psychosociale hulpverlening heb opgezet voor lokale hulpverleners.’

Van theaterwerk naar humanitaire hulpverlening, een uitdagende switch.

‘Dat klopt. De humanitaire hulpverlening is bovendien een sector met veel tijdsdruk, een eigen jargon, eigen wetmatigheden en allerlei lastige dilemma’s. Die werkcultuur moest ik me eigen maken en tege-

lijktijd moest ik zien te doorgronden wat er op dat moment in Oeganda allemaal aan de hand was, om daar het psychosociale hulpaanbod op af te stemmen. Destijds was er in Noord-Oeganda een rebellenleger actief dat enorme wreedheden beging om angst te zaaien, de Lord's Resistance Army (LRA). Een groot deel van de bevolking was gevlucht en die mensen werden opgevangen in vluchtelingenkampen. Daar trainde ik Oegandese hulpverleners die kinderen en hun ouders moesten helpen om weer iets van een normaal leven op te bouwen, te midden van alle ontwrichting.'

Lukte dat, met jouw achtergrond?

'Het was een hele zoektocht. Ik had natuurlijk mijn psychologische kennis en vanuit mijn theaterachtergrond had ik ervaring in creatieve werkvormen en participatief theater. Maar hoe kon ik die kennis toepassen in een omgeving waar zoveel aan de hand is, die cultureel zo anders is dan de onze en waar men bovendien eigen verklaringsmodellen had en heeft voor psychische problemen en herstel? Gelukkig was er een goede samenwerking met de lokale Oegandese hulpverleners, en zij precies wisten wat de ideeën ter plekke waren, wat de behoeften van de mensen en de gevoeligheden waren in het gebied waar we werkten.'

Maar het was onontgonnen gebied.

'In die tijd, begin jaren 2000, was het werkveld van de psychosociale en mentale hulpverlening in conflictgebieden weliswaar in ontwikkeling, maar tegelijkertijd was hierover nog veel onbekend. We waren met een handvol organisaties aan het pionieren, het was heel dynamisch. Gaandeweg vormde zich in de loop der jaren een internationaal netwerk van hulporganisaties, 'practitioners' en academici die zich met psychosociale hulpverlening bezighielden. Ook kwam er steeds meer onderzoek naar welke hulp wel en niet werkt, waardoor het werkveld van de psychosociale hulpverlening kon uitgroeien tot een volwaardig vakgebied. Inmiddels is er veel meer oog voor de psychische schade die oorlog bij mensen aanricht, al is er nog steeds schreeuwend tekort aan geschoold personeel en schiet de capaciteit nog steeds tekort. In de meeste conflictgebieden is er helemaal geen ggz en rust er een taboe op mentale klachten.

Vanuit donoren, sommige klinici en de publieke opinie lag er lange tijd lang nogal een focus op trauma, maar daarbij ging het vaak om een versimpelde weergave van de complexe realiteit in conflictgebieden. Het idee was dat zo'n beetje iedereen lijdt aan PTSS, wat je vervolgens met traumatherapie kunt oplossen, maar zo eenvoudig ligt het natuurlijk niet. Bovendien is de dominantie van

Westerse modellen in zorg en mentale gezondheid ook een soort 'koloniale erfenis' in deze gebieden. De problemen daar vragen echt om andersoortige kennis en een andere praktijkvoering. Mijn ervaring heeft mij geleerd dat het 'DSM-classificatie denken' niet zo relevant is in gebieden waar de omstandigheden zo dwingend en overweldigend zijn.'

'Verbinden door verhalen beschouw ik als onze belangrijkste maatschappelijke functie'

Kun je een dergelijke ervaring met ons delen?

'Neem Zuid-Sudan, een regio waar ik een tijdlang werkte. Daar zijn zoveel mensen ontworteld, hebben dierbaren verloren, zijn hierdoor angstig of somber, lijden aan chronische stress of maken zich zorgen om familie; het zijn normale reacties in abnormale omstandigheden. Is het zinvol om die mensen te classificeren met 'PTSS' of een angststoornis? Dat is het psychologiseren en pathologiseren van brede maatschappelijke problemen.

Tegelijkertijd is het lijden groot, wijdverspreid en is er wel degelijk behoefte aan verlichting. Dus wat doe je dan? Je moet voor passende hulpverlening in elk geval uitgaan van hoe mensen zelf denken over herstel. Gelukkig had ik een goede klik met de lokale hulpverleners, dat was cruciaal. Zij waren zelf ook vrijwel allemaal getroffen door wat er in Zuid-Sudan gebeurd was, hadden zelf ook familieleden die overleden of gevlucht waren. Vanuit die achtergrond hadden zij de juiste kennis en expertise om mensen in hun eigen woonomgeving te kunnen helpen, een expertise die we konden bundelen met onze kennis en ervaring.'

Wat is het belangrijkste dat je uit die tijd is bijgebleven?

'Ik heb gezien hoe helend het voor mensen is om deel uit te maken van een gemeenschap. Als hun omstandigheden verbeteren, zie je dat de meeste mensen langzaam opkrabbelen van de doorstande spanning en angst. Maar als mensen hun plek niet kunnen vinden, dan houdt de stress aan en wordt de kans op ontregeling groter. Dat is bijvoorbeeld het geval bij vrouwen die slachtoffer zijn van seksueel geweld, wat in bijvoorbeeld Oost-Congo op grote schaal voorkomt. Als zij hier open over zijn, hun ervaringen delen, worden zij vaak uit hun gemeenschap verstoten. Seksueel geweld op zich is natuurlijk al verschrikkelijk, maar dit is hun echte stress; de dreiging dat ze er niet meer bij horen, dat ze geen perspectief meer hebben. Op momenten heb ik me hier

heel machteloos over gevoeld. De Congolese arts Dennis Mukwege en andere hulpverleners die zich sterk maken voor deze vrouwen, gaven me dan weer de hoop en inspiratie om verder te kunnen.'

Hoe kwam je bij ARQ Centrum '45 terecht?

'Ik kende mensen van de internationale tak van ARQ, mensen uit het internationale netwerk. ARQ International was een klein clubje dat 'mental health' projecten opzette in post-conflictgebieden, altijd in samenwerking met lokale academische of uitvoerende partners. Ze ope-

'De Nederlandse ggz is voor migranten erg ontoegankelijk'

reren op het snijvlak tussen onderzoek en praktijk, superinteressant. Ze zochten versterking, dus ik sloot me aan. We waren slechts met zijn vijven, waardoor we een grote verscheidenheid aan taken hadden; van het pleiten voor meer aandacht voor 'mental health' bij de Tweede Kamer,

tot het indienen en uitvoeren van onderzoeks- en projectvoorstellen. Het was mooi werk, maar na zoveel jaar in het internationale circuit wilde ik meer verdieping; ik wilde meer leren over het proces van verwerking en herstel op individueel niveau, en wilde weer 'van mens tot mens' werken.

In 2020 kreeg ik de kans om bij ARQ te gaan behandelen en zo kwam ik op de GZ-opleiding terecht. Bij ARQ behandelen we mensen die worstelen met traumaklachten na ingrijpende gebeurtenissen. Het gaat dan om vluchtelingen, maar ook om veteranen of politiemensen. Ik heb inmiddels met beide groepen gewerkt, bij de afdeling Beroep en Trauma in Oegstgeest en in Diemen met mensen die gevlucht zijn.'

Welke patiëntengroep ligt je meer?

'Nu ik de GZ-opleiding heb afgerond, denk ik erover om me voorlopig vooral te gaan richten op het behandelen van veteranen, omdat dat voor mij relatief onbekend terrein is. Veel mensen in geüniformeerde beroepen zijn erin getraind om zich emotioneel af te schermen, wat heel functioneel en doel-

Foto: Christiaan Krop

matig is in hun beroep. Het werkt ook niet als je je op een missie voortdurend openstelt voor al het leed, dat herken ik vanuit de humanitaire hulpverlening. Maar op een gegeven moment lukt dat afschermen je niet meer, dan overvalt het je. Ik vind het interessant om met veteranen te kijken hoe ze hun pantser iets kunnen laten zakken. Maar gezien mijn achtergrond zal ik ook betrokken blijven bij mensen met een migratieachtergrond.'

Ben je op je plek?

'Het fijne van ARQ is dat er meer gebeurt dan alleen behandelen. Zo heb ik onlangs meegewerkt aan een boek over migratie en psychotrauma, dat in de loop van 2025 uitkomt. Het boek gaat onder andere over cultuursensitief werken en over wat de ggz kan leren van de internationale netwerkgemeenschap als het gaat om het herstel van mensen na ingrijpende gebeurtenissen of oorlog.

De Nederlandse ggz is behoorlijk verkokerd en bestaat uit hoogopgeleide en gespecialiseerde professionals, terwijl in het internationale werkveld - vanuit de bestaande tekorten - soms creatiever wordt gedacht, waarbij men onder andere doet aan 'task shifting': het inzetten van getrainde, maar niet gespecialiseerde, mensen om anderen te helpen. Dat zou ook een mogelijke oplossing zijn in het helpen van Oekraïense vluchtelingen.'

Wat is nu dan het probleem in de Nederlandse ggz?

'De Nederlandse ggz is voor migranten erg ontoegankelijk; de drempel om hulp te zoeken is heel hoog. Daarom denk ik dat het goed is als we wat meer buiten de bestaande kaders gaan denken. Bij ARQ is de interventie *Mindspring* ontwikkeld, waarbij een psycholoog samen met iemand met een vluchtelingenachtergrond voor andere vluchtelingen trainingen verzorgt in veerkracht. En zo zijn er meer initiatieven ontwikkeld vanuit internationaal onderzoek door onder andere de WHO, bijvoorbeeld 'Problem Management plus'. Hierin ligt de nadruk op de laagdrempeligheid van de hulp en het aanspreken van bestaande capaciteiten en krachten. Ook de rol van de gemeenschap mag groter zijn bij herstel na ingrijpende gebeurtenissen; zorg ervoor dat mensen ergens bij horen, dat ze van betekenis zijn. Dit sluit ook aan bij de ideeën van mensen als Jim van Os die vanuit een andere hoek vernieuwing probeert te brengen in de ggz. Daar zou ik graag een rol in willen spelen. Als ik over mijn toekomst nadenk, zou ik het behandelen graag combineren met bijdragen aan ontwikkeling en vernieuwing van de ggz.

Dit interview werd eerder gepubliceerd in GZ-Psychologie nummer 2 2025.

Erik Hardeman is journalist.

Het moment waarop je je huis en haard achterlaat, blijft je bij. Soms is het een keuze, soms heb je geen andere optie. En dat verschil is groot, of je terug kunt als je wilt, of dat je moet vertrekken zonder te weten of je deze plek ooit nog ziet.

In 2006 verliet ik voor het eerst mijn ouderlijk huis om te gaan studeren in Damascus. Damascus voelde als een wereld op zich: groot, druk en overweldigend. Toch was ik nog thuis, in mijn eigen land. Geen gedoe met visa of verblijfsvergunningen, geen taalbarrières. Tot maart 2011. De Arabische Lente veranderde alles. Wat begon als protesten voor vrijheid, liep uit op een bloedige oorlog. Damascus werd onveilig, en ik keerde terug naar mijn geboortestad in het noordoosten van het land. Ook daar was het niet veilig.

Ik herinner me die dag in augustus 2012 nog haarscherp. Het gehaaste afscheid van mijn moeder, zus en broers. Hoe ik in de auto stapte met het gevoel dat ik een deel van mezelf achterliet. We reden weg, niet wetende of ik ooit terug zou komen.

Alles achterlaten, een nieuw begin

In Turkije begon alles opnieuw. Een nieuw land, een nieuwe taal. Ik kon mezelf niet meer uitdrukken. Alles wat ik voelde - verdriet, uitputting, heimwee - kon ik niet kwijt. Er waren nog geen smartphones die je helpen met vertalen of navigeren. Ik voelde me verloren. Ik had geen idee waar te beginnen. Ik moest een taal leren, een dak boven mijn hoofd vinden, werk zoeken en hopelijk iemand ontmoeten bij wie ik me niet zo alleen voelde. En toen, in september 2012, kwam ik in contact met Artsen zonder Grenzen (AzG). Ze waren op weg naar Aleppo en vingen Syrische vluchtelingen op in Turkije. Zij zochten tolken, ik zocht houvast. In de jaren daarna werkte ik met AzG in verschillende vluchtingenkampen. Ik ontmoette duizenden mensen zoals ik, mensen die hun alles moesten achterlaten en nu probeerden een nieuw bestaan op te bouwen.

In 2017 verhuisde ik naar Nederland om te werken op het AzG-kantoor in Amsterdam. Weer een nieuw begin. Hoewel bijna iedereen met plezier Engels spreekt, besloot ik Nederlands te leren om echt te kunnen communiceren met iedereen. Steeds meer voelde ik me op mijn plek in dit nieuwe land. Mensen waren vriendelijk en verwelkomend. Toch merk ik dat de sfeer aan het veranderen is. Door de politiek, door economische zorgen.

Ondanks alles wil ik hier blijven en bijdragen, kleur geven aan deze samenleving. Net als zovelen die hier ooit ook nieuw waren. Als ik naar huis fiets langs het standbeeld van Spinoza, lees ik de woorden: "Het doel van de staat is vrijheid." Dat raakt me. Want voor die vrijheid ben ik hier. Ik heb mijn huis verlaten, maar in Amsterdam een nieuw thuis gevonden.

Sherwan Qasem is relatiemanager bij Artsen zonder Grenzen (AzG). Hij begon zijn loopbaan bij AzG in Turkije aan het begin van de oorlog in zijn thuisland Syrië, en trad later toe tot de afdeling emergency support in Amsterdam. Sherwan behaalde een diploma Engels aan de Universiteit van Damascus en een master Holocaust- en Genocidestudies aan de Universiteit van Amsterdam.

Foto: Kaya de la Rambeije

WISSELKIND

Zie mij eens mijn best doen om hier thuis te zijn. Ik zing de dankjewels met mijn kopstem. Kijk niemand in de ogen als ik groet. Ik heb een batikshirt dat schouderklopjes krijgt. Ik ben jullie Insta-mascotte, twee koppen groter. Ik eet op straat met de locals mee. Lepel voldoende sambal op mijn bord en spoel mijn reet af met het flesje. De witte rijst kleur ik bij met kecap. Mijn genen bakken mee met de zon. Ik ben best stoer op die scooter. Ik ben hier lang genoeg.

Zie mij eens mijn best doen om hier thuis te zijn. Ik spreek de hoezo's ritmisch uit. Kijk je strak in de ogen als ik groet. Grinnik met mijn mond dicht. Ik heb een wintertrui die schouderklopjes krijgt. Ik ben jullie voetbalvriendje, twee koppen kleiner. Eet andijvie met de burens. Schep voldoende jus in het kultje. Mijn genen bleken mee in de sneeuw. Ik prak aardappels door de groente heen, veeg zittend mijn reet af. Eenlaags schuurpapier. Ik ben best stoer op die racefiets. Ik ben hier lang genoeg.

Robin Block (1980)

uit: Block, Robin. *Handleiding voor Ontheemden*.

(Atlas-Contact, 2023). ISBN 9789025473501

Foto: Susan Wilkinson (Unsplash)

Kofferverhalen

Karin Amatmoekrim, Abdelkader Benali en Adriaan van Dis

FENIX/ATLAS CONTACT 2025, 192 PAGINA'S, ISBN: 9789025476939

In het kunstmuseum Fenix in Rotterdam staat een kofferdoolhof, gebouwd van de vele koffers die het museum van over de hele wereld heeft ontvangen en opgehaald. Deze koffers vertellen de verhalen van mensen die hun koffer hebben gepakt, vrijwillig of gedwongen. In 'Kofferverhalen' zijn tien van deze migratieverhalen verzameld. Het zijn verhalen van toen en van nu, over liefde en afscheid, over thuiskomen en je thuis voelen, over heimwee en verlangen. Ze zijn opgetekend door Karin Amatmoekrim en Abdelkader Benali en worden geïntroduceerd door Adriaan van Dis.

In Nederland gebleven

De geschiedenis van Molukkers 1951-2025

Henk Smeets, Fridus Steijlen

WALBURGERS 2025, 640 PAGINA'S, ISBN 9789464564396

'In Nederland gebleven' gaat over de geschiedenis van de Molukse gemeenschap in Nederland. Tegen de verwachting in is maar een klein deel van de Molukse migranten teruggekeerd. Dit boek beschrijft het integratieproces van de groep die is gebleven. Daarin zijn zowel spanningen en confrontaties tussen de migranten en de Nederlandse overheid en samenleving te zien, als samenwerking om problemen samen aan te pakken. Het is een langdurig proces dat – ondanks de verschillen – ook herkenbaar is bij andere migrantengroepen. In deze herziene en uitgebreide uitgave is nieuwe informatie toegevoegd en het bevat een extra hoofdstuk dat de recente geschiedenis beschrijft, met ruime aandacht voor de derde en vierde generatie.

Zo zingt de pijn

Aya Sabi

DAS MAG 2025, 144 PAGINA'S, ISBN 9789493399334

Bestaat er naast intergenerationeel trauma ook zoiets als intergenerationele troost? In dit persoonlijke essay gaat Aya Sabi op zoek naar een antwoord op deze vraag. En op de vraag hoe je dan van het trauma naar de troost kunt bewegen.

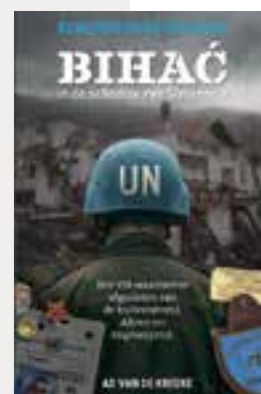

Beklemd in de enclave

Ad van Kreeke

UITGEVERIJ KOMPAS 2025, 320 PAGINA'S, ISBN 9789492107626

Ad van Kreeke diende vele jaren als rode baret bij de Luchtmobiele Brigade en werd uitgezonden naar Bosnië, Libanon en Afghanistan. In dit zeer persoonlijke boek beschrijft hij wat hij meemaakte als VN-waarnemer in Bihać, een belegerde enclave in de schaduw van Srebrenica, en wat dat met hem deed. Hij schetst de rauwe confrontatie met onmenselijkheid, politieke onmacht en innerlijke strijd om mentaal overeind te blijven. En hoe machteloosheid en geweld hand in hand gaan met menselijke warmte, ironie en overlevingskunst.

Oorlogstranen op Ameland

Vakantie in De Terrorist

Auke Zeldenrust

BOOM 2025, 240 PAGINA'S, ISBN 9789024470310

Tussen 1946 en 1953 verbleven ruim 2500 mannen, vrouwen en kinderen in het vakantiehuis De Terrorist op Ameland. Deze weduwen, kinderen van gestorven verzetsstrijders en mensen die gewond of getraumatiseerd uit de Tweede Wereldoorlog waren gekomen, konden hier gratis op vakantie. Zo konden ze hun verdriet even vergeten of juist met lotgenoten delen. De persoonlijke verhalen van deze mensen, die tot op de dag van vandaag doorwerken, zijn samengebracht in dit boek.

Frantz Fanon

Een leven in revoluties

Adam Shatz

UITGEVERIJ TEN HAVE 2025, 512 PAGINA'S, ISBN 9789025913076

Dit jaar is het honderd jaar geleden dat Frantz Fanon werd geboren. In de vorige eeuw werd hij gezien als een van de scherpste stemmen tegen koloniale onderdrukking. Maar ook nu, in het tijdperk van Black Lives Matter, is zijn invloed groot. Deze biografie beschrijft het fascinerende verhaal van zijn leven: van zijn jeugd in Martinique en zijn revolutionaire psychiatrie tot zijn rol in de Algerijnse onafhankelijkheidsstrijd.

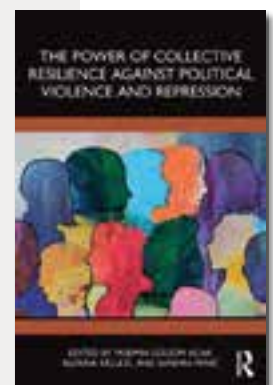

The Power of Collective Resilience Against Political Violence and Repression

Yasemin Gulsum Acar, Blerina Këllezi, Sandra Penić (eds.)

ROUTLEDGE 2025, 276 PAGINA'S, ISBN 9781032708478

Dit Engelstalige boek schetst het belang van collectieve veerkracht van burgers die geconfronteerd (dreigen) te worden met oorlog en politiek geweld. Vanuit drie perspectieven - psychologisch welzijn, weerstand en collectieve actie, verzoening en vredesopbouw - worden de sociaal-psychologische processen onderzocht waardoor collectieve veerkracht kan ontstaan. Ook worden de grenzen en voorwaarden hiervoor besproken. De auteurs laten zien hoe mensen sociale hulpmiddelen, zoals solidariteit en een gedeelde identiteit, ontwikkelen om (dreigende) situaties het hoofd te bieden en op een betekenisvolle wijze te veranderen.

Bezet gebied

Frans Dupont, 1946

DUUR: 1 UUR EN 12 MINUTEN

'Bezet gebied' uit 1946 is de eerste lange Nederlandse speelfilm over de Tweede Wereldoorlog. Ellen Vogel maakte hierin haar debuut. De film vertelt het verhaal van Nederland tijdens de Duitse bezetting: over het verzet en de Duitse repressie. De film werd gemaakt in opdracht van de Stichting 1940-1945. Het is daarmee een van de films die in de jaren direct na de Tweede Wereldoorlog werden gemaakt in opdracht van belangenorganisaties voor het verzet en voor oorlogsslachtoffers.

FILM

Bezet gebied is te zien via de Eye Film Player op de website van Eye Filmmuseum, als onderdeel van *WO II door de lens van film*. Vanwege de ouderdom van de film is de beeldkwaliteit matig.

PODCASTS

Altijd Onderweg

Vluchtverhalen van vroeger en nu

Red Star Line Museum (2025)

'Altijd Onderweg' is een podcast van het Red Star Line Museum in Antwerpen over mensen op de vlucht. In acht afleveringen vertelt een aantal hoofdpersonen over hun vlucht, langer of korter geleden. Zoals Morris Moel, die als Joods kind in 1922 het geweld in Oekraïne ontvlucht en naar zijn vader in Amerika wil gaan. En ook Fatima uit Afghanistan, Noor uit Syrië, Ivanna uit Venezuela, Fatima uit Soedan, Manar uit Saoedi-Arabië en Yousuf uit Gaza delen hun verhaal over verlies, hoop en veerkracht.

Waar is Sarah?

Laura Stek, Rob Timmerman, Prospektor, Bureau Buitenland en VPRO (2023)

In 2016 redde Rob Timmerman de pasgeboren baby Sarah van de verdrinkingsdood in de Middellandse Zee. Zij is een van de vele mensen op de vlucht die hij heeft gered. Toch blijft hij aan haar denken. In deze zesdelige podcastserie gaat radiomaker Laura Stek met Rob op zoek naar het meisje. Het is een verslag van een persoonlijke zoektocht binnen het grotere verhaal van het Europese migratiebeleid.

De Afghaanse hand

Bram Leven en Aafke Romeijn, KRO-NCRV, NPO Luister (2025)

In juni 2007 vindt in Chora, Afghanistan, een van de hevigste gevechten uit de recente Nederlandse militaire geschiedenis plaats. De keuzes die de bevelhebbers onder grote druk moeten maken, hebben verstekkende gevolgen. In deze zesdelige serie vertellen veteranen, politici, en Afghaanse burgers hoe de gebeurtenissen in Afghanistan tot op de dag van vandaag hun leven beïnvloeden.

De nacht van de rijzende zon

Stichting Comité 4 en 5 mei Soest en Soesterberg (2025)

'De Nacht van de Rijzende Zon' is een zesdelige serie over de ervaringen van de mensen die de Japanse bezetting van Nederlands-Indië meemaakten. Het zijn verhalen uit dagboeken en persoonlijke herinneringen: over onzekerheid, verzet en gedwongen migratie. De podcast gebaseerd op het werk van historicus Aart Verhoeven en zijn persoonlijke zoektocht naar de oorlogservaringen van zijn schoonfamilie.

Taalsporen

Nederland is al eeuwenlang een migratieland. Sinds de 16e eeuw vestigden zich hier mensen op de vlucht voor religieuze vervolging, zoals protestanten uit Frankrijk en het huidige België en Joden uit Spanje en Portugal. In de eeuwen daarna kwamen arbeidsmigranten uit Duitsland, Frankrijk en later Zuid- en Oost-Europa, evenals mensen uit voormalige Nederlandse koloniën zoals Indonesië, Suriname en het Caribisch gebied. In latere decennia volgden ook vluchtelingen uit onder meer Irak, Syrië, Somalië en Oekraïne.

Inmiddels heeft bijna 30% van de Nederlandse bevolking een migratieachtergrond. De redenen om te migreren variëren van werk, studie en gezinsvorming tot vluchten voor oorlog of onderdrukking. In al deze verhalen speelt taal een dubbele rol: het is een middel om contact te maken en te verbinden, maar ook een bron van uitdagingen. Taalbarrières kunnen leiden tot gevoelens van isolement, misverstanden en beperkte toegang tot zorg en ondersteuning. Tegelijk vormen verhalen in de eigen taal sporen van identiteit, herinnering en veerkracht.

Als behandelaar is het daarom essentieel om oog te hebben voor de ervaringen van migranten. Dat vraagt om niet alleen kennis van stressoren die een rol kunnen spelen, maar ook om sensitiviteit voor de taal waarin mensen hun ervaringen delen. Psychiater, psychotherapeut en schrijver Forugh Karimi weet als geen ander hoe belangrijk het is om woorden zorgvuldig te kiezen. De NtVP sprak met haar over haar werk en haar nieuwste roman *In mijn ogen draag ik wolken*, die in mei verscheen. In de supervisie rubriek beantwoordt Patric Esters, meertalig psychotherapeut, een vraag over de

Foto: Jacqueline Brandwayn (Unsplash)

rol van migratie en taal in traumaverwerking bij expats en cross-culturele cliënten.

Taal beweegt mee met wie we zijn, waar we vandaan komen en waar we naartoe gaan. Ook binnen de NtVP-tak van de *Impact*-redactie vindt een kleine verschuiving plaats. Dit nummer is voor mij persoonlijk ook een moment van overgang: het is mijn laatste bijdrage als redactielid van dit katern. Na een aantal jaar met veel plezier aan de samenstelling te hebben gewerkt, draag ik het stokje met vertrouwen over. Mijn collega Janne Punske-Hoogervorst, met wie ik de afgelopen tijd het katern samenstelde, zal vanaf nu de editorial verzorgen. Daarnaast verwelkomen we Greta Piwanski in de redactie. Zij zal samen met Janne de columnns en supervisie rubrieken gaan coördineren. Ik kijk uit naar mijn nieuwe uitdaging en hoop alle lezers van dit katern te treffen op ons volgende congres en bij andere activiteiten van de NtVP.

Door Sophie van Leeuwen, Psycholoog bij Youz en communicatiemedewerker bij de NtVP

Over de NtVP

De Nederlandstalige Vereniging voor Psychotrauma (NtVP) is een onafhankelijke vereniging, die streeft naar continue kwaliteitsverbetering op het gebied van psychotraumatologie voor diegenen die zich professioneel of binnen een professionele organisatie met psychotrauma bezighouden.

De NtVP maakt deel uit van de Europese vereniging voor Psychotrauma (ESTSS). De ESTSS heeft verbindingen met een groot aantal nationale verenigingen, waardoor een Europees breed netwerk van Psychotrauma verenigingen ontstaat.

COLOFON

Dit katern wordt verzorgd door de werkgroep
Communicatie van de Nederlandstalige Vereniging
voor Psychotrauma.

Redactie NtVP Katern: Sophie van Leeuwen &
Janne Punske-Hoogervorst
Contact: communicatie@ntvp.nl
© NtVP 2025

Forugh Karimi

De therapeut die schrijft

Forugh Karimi (1971) is een Afghaans-Nederlandse psychiater, psychotherapeut en systeemtherapeut. Zij is hoofdredacteur van *De Psychiater* en heeft in de afgelopen jaren drie romans gepubliceerd. Haar nieuwste, *In mijn ogen draag ik wolken*, verscheen in mei. Forugh werd geboren in Kabul, Afghanistan, en vluchtte in 1996 vanwege de burgeroorlog naar Nederland.

De schrijfster

In de afgelopen jaren is Forugh een bekende schrijver geworden. Haar passie voor schrijven en lezen speelt ook een belangrijke rol in haar werk als psychiater: "Verhalen moet je vertellen, beluisteren, schrijven, én lezen". Hoewel een carrière als schrijfster vanaf jonge leeftijd voor de hand lag, koos ze voor de geneeskunde: "Dichter zijn kan

altijd, ook als je arts bent." Ze vertelt dat lezen en schrijven haar redding waren om de oorlogsrealiteit in Afghanistan te verwerken. Een centraal thema in haar romans is hoe mensen oorlog overleven. Forugh vergelijkt het ontstaan van haar boeken met een zee waarin vissen zwemmen: "De vissen zijn feiten, die deels uit mijn leven kunnen komen. Het water dat de vissen omgeeft, dat is mijn fantasie en

creativiteit. Die zijn nodig om er een nieuw verhaal van te maken.”

De therapeut

Forugh is altijd de schrijvende psychiater geweest. Veel van haar cliënten nemen hun dagboek mee. “Mensen die schrijven, vinden het vaak geweldig om dit met andere schrijvers te delen.” Volgens Forugh is schrijven een van de beste manieren om te reflecteren. “Er zijn zoveel verschillende hersenendelen actief: je overweegt wat je op papier wilt zetten, je herinnert, je luistert naar jezelf en anderen, je vertelt.” Soms gebruikt ze schrijfoopdrachten in de behandelkamer, maar ze benadrukt: “Het moet vanzelf komen. Voor iemand die niet van schrijven houdt, is het waarschijnlijk ook geen grote hulp.”

Forugh geeft therapie in het Nederlands, Engels, en Farsi. “Verschillende talen geven je toegang tot verschillende werelden van betekenis. Soms schiet er tijdens een gesprek een perfect passend woord uit het Farsi in, dat het Nederlands niet kent. Dat zijn aanvullende tools die ik met cliënten kan delen.” In de loop der jaren heeft Forugh zich steeds meer gericht op tweede generatie migranten en volwassenen die als kinderen met hun ouders naar Nederland kwamen. “Deze groep vind ik fascinerend omdat ze tussen verschillende werelden zijn opgegroeid en andere uitdagingen hebben dan hun ouders.” Forugh vertelt dat haar eigen geschiedenis, ‘nieuwkomer zijn in Nederland’ en ‘onthoemd zijn uit het eigen land’, hierbij behulpzaam is. Verlies en winst tegelijk, waarin men zich kan verliezen. “Zoals iedere therapeut heb ik mijn opleiding als kennis, maar ik ontmoet de ander als mens met mijn eigen geschiedenis en probeer zo er samen iets van te maken.”

Bewustzijn en begrip binnen en buiten de behandelkamer Volgens Forugh is er in de Nederlandse samenleving onvoldoende bewustzijn voor de impact van vluchten en migratie. “Mensen zijn twee maanden in Afghanistan en denken het land te begrijpen. Maar andersom wordt het leven in Nederland zo complex neergezet dat het voor iemand die hier niet is geboren onmogelijk lijkt te begrijpen.” Dit gebrek aan begrip ziet de psychiater ook terug in de GGZ. Ze zegt dat therapeuten niet meteen een behandelprotocol moeten volgen omdat ze aannemen te weten wat het probleem is. “Behandelaren moeten begrijpen dat pijn niet alleen wordt veroorzaakt door oorlog, maar vooral door alles wat iemand voor een vlucht moet opofferen. Kijk naar de mens die voor je zit en wat die op dat moment nodig heeft. Waarom raakt iemand ontregeld? Uit mijn ervaring

komt dat vaak door een opeenstapeling van ervaringen. Denk aan slechte opvang, maar ook aan ervaringen van racisme en discriminatie - tegenwoordig heel expliciet op spandoeken als ‘ongewenst’ neergezet worden. Al deze ervaringen hebben impact en zijn niet minder ernstig dan de oorlogservaringen. Sterker nog, ze kunnen het herstel in de weg staan en leiden tot complexe trauma’s. Als je de gevolgen hiervan wilt behandelen, moet je mensen helpen om opnieuw in menselijkheid te geloven.”, dit is volgens Forugh de grootste uitdaging. Verder legt ze uit: “Tijdens een oorlog leef je nog thuis, in je eigen sociale context. Zodra je vlucht, vindt het grootste verlies plaats: familie, thuis, beroep, taal, omgeving. Alles wat een mens zekerheid geeft valt weg. Het misverstand dat de vlucht de oplossing is voor het trauma, terwijl de vlucht en het aankomen in een vreemd land vaak het grootste trauma is, bestaat nog steeds. Uiteindelijk zegt dit veel over het stereotype wereldbeeld: het ‘helpende Westen’ tegenover ‘gevaarlijke oorlogslanden’.”

Als antwoord op praktische tips voor de behandelkamer antwoord Forugh: “Therapeuten moeten niet verwachten dat cliënten hun vluchtverhaal in de tweede sessie op tafel leggen. Dit heeft tijd nodig. Mensen zijn bang en het herhalen is vaak pijnlijk. Voordat iemand zoiets kan delen, heb je vertrouwen nodig. Als een cliënt zijn levenslijn meteen zelf had kunnen leggen, had diegene geen hulp nodig gehad.” Daarnaast benadrukt ze “Het is nooit ‘one size fits all’. Ieder mens is anders en heeft iets anders nodig. En ook als je niet weet wat je moet doen, kun je altijd hoop en uitleg bieden. Dat zijn de kernwaardigheden van elke therapeut.” Ze corrigeert zichzelf snel “Of eigenlijk is het eerder troost die je moet bieden, maar geen valse hoop. Het is belangrijk om eerlijk te blijven, de realiteit uit te leggen en ook ruimte te geven aan woede en frustratie.”

Door Greta Piwanski, promovenda bij Amsterdam UMC en lid van de NtVP Communicatiecommissie.

Afbeelding van het nieuwste boek van Forugh Karimi

SUPERVISIE

In de Supervisie rubriek beantwoorden experts uit het netwerk van de NtVP uw vragen over onderwerpen uit het brede werkveld van de psychotraumazorg. Hebt u een vraag over indicatiestelling, behandeling of wetenschap over psychotrauma? Stuur hem naar communicatie@NtVP.nl onder vermelding van Impact Supervisie.

De vraag

Hoe beïnvloeden migratie en meertaligheid de verwerking van trauma bij expats en cross-culturele cliënten?

Antwoord van de expert

Trauma wordt vaak geassocieerd met schokkende gebeurtenissen zoals ongelukken of geweld. Maar wat als het trauma ontstaat doordat er iets ontbreekt? Uit ontworteling, verloren talen, achtergelaten gemeenschappen? Voor expats, migranten en kinderen van beiden kan migratie zelf een traumatische ervaring zijn, ook zonder A-criterium gebeurtenis. Het vraagt van therapeuten een bredere, cultuur- en taalgevoelige blik op trauma. Uiteraard zijn er fundamentele verschillen tussen mensen die noodgedwongen moeten vluchten en iemand die als expat verhuist, maar er zijn ook parallellen in de ervaringen die met migratie gepaard gaan.

De onzichtbare lagen van migratie

Migratie kent vele gezichten: van kennismigranten tot arbeidsmigranten en mensen met een vluchtachtergrond. Elk van deze ervaringen brengt unieke stressoren mee, waarbij culturele ontworteling, beperkte steunnetwerken en taalverlies terugkerende thema's zijn.

In de praktijk zie ik cliënten die te maken krijgen met gevoelens van isolatie en existentiële ontwrichting. Expats en migranten, zelfs degenen met goedbetaalde banen, verkeren vaak in een precarie positie. Wat als je je baan verliest, maar je visum en verblijfsvergunning daaraan gekoppeld is? Wat als je kinderen hierdoor vrienden en school achter moeten laten? Of als je partner de enige is met een sociaal netwerk, en jij alleen achterblijft?

Ook voor cliënten die werken voor multinationals, kan achter een succesvol CV een diepe eenzaamheid schuilen. Netwerken zijn vluchtig, familie is ver weg, en hulp zoeken voelt als falen. Dit isolement kan bestaande traumatische ervaringen versterken of zelfs veroorzaken. De migratie zelf wordt een reeks micro-verliezen, ook wel "migratory grief"

genoemd — een term die verwijst naar veelal onzichtbare rouw om verlies van taal, gemeenschap, vertrouwdeheid en continuïteit in identiteit.¹

Hechting en thuisgevoel: wat verhuizen doet met je innerlijke wereld

Uit onderzoek blijkt dat vaak verhuizen in de jeugd, vooral internationaal, kan leiden tot kwetsbaarheid in hechting en verbondenheid. Wat doet het met je innerlijke stabiliteit als je telkens opnieuw afscheid moet nemen, jezelf moet heruitvinden, en je identiteit moet aanpassen aan een nieuwe cultuur?² Wie herhaaldelijk is verhuisd en zich heeft aangepast aan andere talen en culturen, ervaart vaak een cultuurschok in het nieuwe land. Bij terugkeer volgt vervolgens een 'repatriation shock'. Wat ooit als thuis voelde, kan dan vreemd aanvoelen.

Toch is het niet alleen kommer en kwel. Velen ontwikkelen juist veerkracht, culturele flexibiliteit en empathie - kwaliteiten die hen in staat stellen om zich aan te passen aan diverse sociale omgevingen en bruggen te bouwen tussen verschillende werelden.³ Migrant kunnen bovendien een sterk ontwikkeld wereldbeeld, meertaligheid en intercultureel inzicht opbouwen, mits er voldoende ruimte is voor verwerking en integratie.³ Therapie moet beide adresseren: de kracht en de pijn van migratie.

Taal als toegangspoort tot emotie

Taal speelt vaak een belangrijke rol tijdens het werken met migranten. Cliënten switchen bijvoorbeeld tussen hun moedertaal en andere talen, maar emotie volgt zelden de grammatica van neutraliteit. Meertalige mensen blijken schuldgevoelens en morele afwegingen anders te beleven afhankelijk van de taal waarin ze spreken. Gesprekken in de moedertaal roepen vaak sterkere emotionele reacties op

Foto: Bronzen beeld van Bruno Catalano 'Les Voyageurs'.

dan in een tweede taal, terwijl gevoelige of beladen thema's juist makkelijker bespreekbaar blijken in een tweede taal dankzij de grotere emotionele afstand.⁴ Cliënten voelen zich ook vaak authentieker en emotioneel vrijer wanneer ze hun voorkeurstaal mogen gebruiken. Meertaligheid biedt nuance, maar kan ook afstand creëren of beschermen.⁵

Zoals Costa beschrijft in *Other Tongues*⁶, raakt de moedertaal vaak de diepste lagen. Daarom vraag ik soms aan cliënten om een brief te schrijven aan een ouder, verloren geliefde of innerlijk kind — en deze hardop voor te lezen in hun moedertaal. Het opent soms tranen waar de later geleerde taal slechts analyse bracht. Uit interviews met meertalige therapeuten blijkt dat zij taal bewust inzetten om vertrouwen te versterken en emoties te verdiepen. Tegelijkertijd kan het schakelen tussen talen verwarrend of belastend zijn voor cliënten. Een cultuur- en taalsensitieve houding is daarom essentieel voor een sterke therapeutische alliantie.⁷

Cultureel-sensitieve technieken in therapie

Tijdens intake neem ik altijd het verhaal over de migratiegeschiedenis op. Hoe werd elke verhuizing/verplaatsing ervaren? Welke plekken zijn belangrijk geweest? Waar voelde iemand zich thuis, waar juist niet? Dit vormt de basis voor een aangepaste traumatielijn — à la NET of als voorbereiding op EMDR.

Cultuursensitief werken vraagt geen aparte therapievorm, maar een houding: nieuwsgierigheid, nederigheid, en het vermogen om mee te bewegen met de levensverhalen van mensen uit andere werelden.

Hulpmiddelen die men in de praktijk kan toepassen zijn onder andere:

- Vragenlijsten die het gevoel van verbondenheid ('sense of belonging') meten, kunnen cliënten helpen reflecteren op waar en wanneer ze zich werkelijk gezien en verbonden hebben gevoeld.⁸
- Een sociogram van het huidige netwerk: hiermee visualiseert de cliënt wie er écht beschikbaar is in het leven, wat soms confronterend maar verhelderend werkt.
- Een cultureel genogram: hiermee brengt men familiewaarden, culturele breuken en intergenerationele migratielijnen in kaart.

Stoelentechnieken, werken met metaforen en imaginatie kunnen helpen bij het integreren van de interne versnippering en het gevoel van ontheemd zijn.⁹

Enkele aanbevelingen voor therapeuten

- Vraag naar migratiegeschiedenis en taalgebruik, niet alleen administratief maar existentieel.

- Sta toe dat meerdere talen in de therapieruimte mogen leven.
- Herken dat repatriëren óók een rouwproces is.
- Wees nieuwsgierig waar je geen expert bent: cultureel werk vraagt nederigheid — en biedt de kans om werelden te ontdekken die je in de literatuur nooit zou tegenkomen. Onze cliënten zijn vaak de beste leraren in culturele wijsheid, migratiepijn en herstelvermogen.

Migratie laat sporen na in taal, ziel en lichaam. Als therapeuten zijn we uitgenodigd om mee te bewegen met dat verhaal, zodat onze cliënten zich niet alleen gehoord maar ook thuiskomend voelen in zichzelf en de therapiekamer.

REFERENTIES

1. Bushong, L. (2013). *Belonging everywhere and nowhere: Insights into counseling the globally mobile*. Summertime Publishing.
2. Esters, P., Godor, B. P., & Van der Hallen, R. (2023). Investigating the role of residential migration history on the relationship between attachment and sense of belonging: A SEM approach. *Journal of Community Psychology*, 51(1), 468–485. doi.org/10.1002/jcop.22918
3. Pollock, D. C., & Van Reken, R. E. (2009). *Third Culture Kids: Growing Up Among Worlds*. Revised Edition. Boston: Nicholas Brealey.
4. Kyriakou, A., Mavrou, I., & Palapanidi, K. (2024). The role of foreign language in the experience and emotional expression of guilt: Evidence from moral scenarios and autobiographical memories of bilinguals. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*. Advance online publication. doi.org/10.1080/13670050.2024.2365238
5. Rolland, L., Dewaele, J.-M., & Costa, B. (2017). Multilingualism and psychotherapy: Exploring multilingual clients' experiences of language practices in psychotherapy. *International Journal of Multilingualism*, 14(1), 69–85. doi.org/10.1080/14790718.2017.1259009
6. Costa, B. (2020). *Other tongues: Psychological therapies in a multilingual world*. PCCS Books.
7. Verkerk, L., Backus, A., Faro, L., Dewaele, J.-M., & Das, E. (2021). Language choice in psychotherapy of multilingual clients: Perspectives from multilingual therapists. *Language and Psychoanalysis*, 10(2), 4–22. doi.org/10.7565/landp.v10i2.5542
8. Malone, G. P., Pillow, D. R., & Osman, A. (2012). The general belongingness scale (GBS): Assessing achieved belongingness. *Personality and individual differences*, 52(3), 311–316.
9. Esters, P. (2025). *Toward an Expat Psychology: A multiple case study – Therapy as a Home for the Fragmented Self* [Conference presentation, 26 June, 2025]. Society for Psychotherapy Research Annual Meeting.

OVER DE EXPERT

Patric Esters is psychotherapeut in zijn eigen praktijk in Rotterdam. Hij behandelt mensen in 6 talen. Hij is Spaans-Duits, en oorspronkelijk geadopteerd uit Polen.

Patric Esters

Migratie & psychotrauma

Begrijpen en behandelen van psychotrauma bij mensen met een migratieachtergrond

Donderdag 30 oktober 2025

09:00 - 17:00 uur

Amersfoort én online

Culturele verschillen in het ervaren, uiten en verwerken van trauma vragen om specifieke kennis en vaardigheden – en vooral om bereidheid om anders te kijken.

Op dit congres richten we de schijnwerper op wat nu vaak nog een blinde vlek is in de ggz. Verwacht geen algemene pleidooien, maar scherpe analyses én praktische handvatten. Je leert wat cultuursensitieve diagnostiek en behandeling inhoudt, ingebed in de context van de moderne samenleving en hoe dit bijdraagt aan een inclusieve ggz. Daarbij baseren we ons op de laatste wetenschappelijke inzichten en theoretische kaders, rijk geïllustreerd met casuïstiek uit de praktijk.

